

Міністерство освіти і науки України
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННСВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Магістерська робота
зі спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
студентки 61-2У групи
навчально-наукового інституту
філології та історії
Чернякової Катерини Янівни

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук,
доцент **Лучкіна-Загородня Любов Василівна**

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ.....	8
1.1. Мовно-мовленнєва компетентність як педагогічна категорія та її специфіка.....	8
1.2. Теоретичні засади вивчення української народної творчості в закладах загальної середньої освіти.....	21
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ.....	43
2.1. Принципи і методи формування мовленнєвої компетентності учнів на основі вивчення української народної творчості	43
2.2. Рівні сформованості мовно-мовленнєвої компетентності учнів у процесі вивчення української народної творчості	54
2.3. Методичні рекомендації щодо формування мовно- мовленнєвої компетентності учнів у процесі вивчення української народної творчості	60
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна мовна освіта в загальноосвітніх закладах України вимагає передусім розвитку мовної та мовленнєвої культури суспільства, виховання уважного ставлення до слова як носія інформації, засобу професійного та повсякденного спілкування, духовного впливу, що має сприяти становленню культури й духовності народу, функціонуванню української мови в усіх сферах суспільного життя і на всій території України, втілювати в життя державність української мови згідно зі ст.10 Конституції України.

Мета, структура і зміст навчання української мови визначається Концепцією мовної освіти в Україні, що ґрунтується на положеннях Конституції України, Законів України “Про освіту”, Державного стандарту мовної освіти, Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття), Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті, Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти.

На основі сучасних досліджень у галузях психолінгвістики та комунікативної лінгвістики, зміщення акцентів у методичних та лінгвістичних дослідженнях, реальної мовної та мовленнєвої ситуації в Україні виникла необхідність вивчення мови не як формальної системи, а як засобу комунікативної взаємодії. Шкільний курс української мови зарієнтований на комунікативне спрямування, формування в учнів мовно-мовленнєвих компетентностей, зокрема на вміння вільно користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. Мовно-мовленнєва компетентність стає потужним чинником у підготовці носіїв зразкової літературної мови в обох формах її функціонування.

Теоретичну базу методики формування мовно-мовленнєвих компетентностей з української мови здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти становлять дослідження: а) із психології (Ю. Бабаєва, П. Гальперін, Ю. Гільбух, О. Леонтєв, М. Заброцький, Г. Костюк, К.

Платонов, С. Рубінштейн, М. Фіцула, М. Холодна та інші); б) з педагогіки та методики (Ю. Бабанський, О. Біляєв, М. Вашуленко, Є. Голант, Л. Давидюк, В. Масальський), у навчальних закладах нового типу (гімназіях, ліцеях, колегіумах) (З. Бакум, О. Біляєв, Є. Голобородько, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, В. Мельничайко, Г. Онкович, М. Пентилюк, М. Плющ, Л.Скуратівський та інші); в) з лінгводидактики, присвячені опануванню учнями мовно-мовленнєвої, комунікативної компетенцій (Л. Вознюк, О. Горошкіна, М. Гульчин, Н. Дика, В. Добромислов, Г. Іваницька, С. Караман, Ю. Караулов, Т. Ладиженська, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, А. Нікітіна, Н. Пашківська, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Л. Федоренко); г) з психолінгвістики (М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, А. Маркова).

Оскільки формування мовно-мовленнєвої компетентності, як ми уже зазначили, передбачає в тому числі становлення культури й духовності народу, вважаємо, що це неможливо без вивчення культурних явищ і традицій минулого. Варто сказати, що саме українська усна народна творчість є величезним, містким й багатоаспектним надбанням народу, оскільки в кожному її жанрі – художньо осмислені образи, що формують духовні й морально-етичні цінності українського народу.

Свої дослідження присвятили опануванню української народної творчості учнями закладів загальної середньої освіти такі вчені, як Г. Гучене, О. Капіца, Н. Самсонюк, О.Семенов, А.Усова та інші. Вони акцентували увагу на тому, що саме цей розділ української літератури формує національну свідомість, сприяє емоційному, естетичному, морально-етичному розвитку особистості. З погляду Л. Навозняк, народна творчість у поєднанні з дитячою психологією, дитячим світом, вчить мріяти, оптимістично сприймати дійсність, розрізняти добро і зло, сприяє естетичному вихованню. Свої морально-етичні норми народ створював та вдосконалював упродовж багатьох століть, але завжди пріоритетними були

повага та любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра та краси, знання свого родоводу, високої риси громадянства [41, с. 347].

З огляду на зазначене ми вирішили об'єднати ці аспекти формування мовної особистості і дослідити їхній взаємний вплив на вдосконалення мовної освіти в закладах загальної середньої освіти, що визначило наш вибір теми магістерської роботи: **«Формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів у процесі вивчення української народної творчості»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методичні засади формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів засобами української народної творчості.

Об'єктом дослідження є процес формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів закладів загальної середньої освіти у процесі вивчення української народної творчості.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи та прийоми формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів закладів загальної середньої освіти у процесі вивчення української народної творчості.

Для досягнення мети було визначено такі **завдання**:

1. З'ясувати сутність поняття мовно-мовленнєвої компетентності як педагогічної категорії.

2. Теоретично обґрунтувати методичні засади (наукові підходи і педагогічні принципи, методичний досвід, форми і методи) формування мовно-мовленнєвої компетентності засобами української народної творчості.

3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості мовно-мовленнєвої компетентності.

4. Розробити методичні рекомендації щодо формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів у процесі вивчення української народної творчості.

З метою розв'язання завдань дослідження було застосовано такі

методи: *теоретичні* (аналіз мовознавчих, літературознавчих, педагогічних, методичних джерел із проблеми формування мовно-мовленнєвої компетентності); *педагогічні* (аналіз чинних програм ЗЗСО, державного стандарту, підручників, бесіди з учасниками освітнього процесу, спостереження за процесом вивчення української усної народної творчості учнями в школі, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду); *експериментальні* (спостереження, аналіз виконаних учнями завдань; констатувальний експеримент); *статистичні* (кількісний аналіз результатів експерименту).

Експериментальна база дослідження. Магістерське дослідження здійснювалося на базі Руднєвського ліцею Путивльської міської ради Сумської області.

Наукова новизна одержаних результатів: теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено методичні засади формування мовно-мовленнєвої компетентності засобами української народної творчості; розроблено серію відповідних завдань; уточнено критерії, показники та рівні розвитку мовленнєвої компетентності (у процесі застосування засобів української народної творчості).

Теоретична значущість дослідження: отримані результати та висновки сприятимуть розвитку теоретико-методологічних засад вивчення української усної народної творчості в закладах загальної середньої освіти. Виявлено принципи, методи і прийоми формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів у процесі вивчення української народної творчості.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що розроблена методика охоплює систему завдань з української народної творчості, яку можна використати на уроках мови у процесі формування мовно-мовленнєвої компетентності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти, для створення спецкурсів та спецсемінарів у старших класах, у проведенні педагогічної практики студентів закладів вищої освіти тощо.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні

положення і висновки дослідження обговорювалися на конференціях:

1. V Всеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні», Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 16–17 лютого 2023 року;

2. V Всеукраїнські студентські наукові читання з нагоди 209-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, 09 березня 2023 року;

3. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція АРВАТІВСЬКІ ЧИТАННЯ – 2023, присвяченої 95-річчю від дня народження академіка Ф. С. Арвата, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 17 травня 2023 року.

Структура магістерської роботи: складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, який нараховує 80 найменувань, додатків. Повний обсяг магістерської роботи становить ____ сторінок, з яких – ____ сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВНО- МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

1.1. Мовно-мовленнєва компетентність як педагогічна категорія та її специфіка

Сьогодні пріоритетним завданням освіти є доступ особистості до безперервного отримання знань, можливості формування упродовж життя компетентностей, які необхідні сучасній людині для того, щоб бути конкурентноспроможним у своїй сфері діяльності. Однією з найважливіших компетентностей, яка потрібна особистості, є комунікативна, яку ще називають універсальною або «м'якою», оскільки вона має ключове значення для всіх сфер діяльності людини. Основи мовленнєвої компетентності закладаються відразу після народження людини і формується та вдосконалюється упродовж життя. Саме тому в закладах освіти має приділятися пильна увага мовленнєвому розвитку учнів.

Зазначимо, що проблемі формування мовної та мовленнєвої компетентності приділяли увагу вчені К.Ушинський, А.Богущ, А.Капська, О.Карпенко, Т.Ладиженська, Р. Мартинова, Л.Мацько, А.Михальська, О.Мурашов, Г.Сагач, Л. Скуратівський та інші, які досліджували це питання з різних точок зору: педагогічна, психологічна, мовознавча, лінгводидактична, психолінгвістична тощо.

У сучасній освіті провідного значення набув компетентнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключові, загальнопредметні і предметні компетентності.

Сучасні дослідники зазначають, що мовно-мовленнєва компетентність – це знання теоретичних основ сучасної української мови та здатність висловлювати свої думки в будь-яких формах за допомогою

вербальних засобів. Саме за допомогою мовлення і мови дитина вчиться пізнавати і взаємодіяти зі світом у всіх сферах своєї життєдіяльності..

На розуміння поняття «мовленнєва компетентність» існують різні погляди, зокрема:

- вміння доречно та адекватно користуватися мовою в практичних ситуаціях (висловлювати свої бажання, думки, прохання, наміри тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (жести, міміка, рухи) та інтонаційні засоби виразності [50];
- система умінь, які необхідні учаснику мовного середовища для мовленнєвих контактів з іншими [34].

Поняття мовно-мовленнєвої компетентності полягає у тісному взаємозв'язку мовних та мовленнєвих категорій:

- знання системи звуків сучасної української мови, орфоепічних правил – звукова культура мовлення;
- знання граматичної системи мови – граматична правильність мовлення;
- знання теоретичних засад словникової системи мови - словникова робота, вміння доцільно використовувати слова у своєму мовленні;
- знання принципів побудови речень, тексту відповідно до стилю мовлення – вміння формулювати зв'язне монологічне і діалогічне мовлення.

У сучасній редакції мовленнєву компетентність характеризують як здатність учня виражати в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання свої думки, мова розглядається як засіб зв'язку для отримання інформації від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного.

Усвідомлення сутності мовної та мовленнєвої компетенції є необхідною умовою у дослідженні мовлення і відповідає вимогам сучасних знань про мовленнєву організацію суб'єкта. І.Л.Бім, Л.Гріднева, О.М.Гром, С.Ю.Ніколасова, І.Тяллева виділяють з-поміж інших складових мовну та мовленнєву компетенції як окремі структурні одиниці. Таке розмежування

чітко простежується у лінгводидактиці - А.М.Богуш, О.М.Корніяка, О.А.Кучерук, М.І.Пентиліук визначають мовну компетентність основою мовленнєвої. О.О.Залевська, окреслюючи поняття оволодіння і володіння мовою, зазначає, що результатом оволодіння мовою є володіння нею, що залежить від знання мови та користування її засобами. Вона виділяє три аспекти оволодіння мовою: знання мови (мовна компетенція), володіння мовою (мовленнєва компетенція), користування мовою (комунікативна компетенція).

Мовленнєва компетенція відрізняється від мовної так само, як відрізняється мова від мовлення: мова як система знаків для передачі змісту, використання яких окремим суб'єктом для формування і формулювання думки створює мовлення (І.О.Зимня). Мовленнєву компетентність можна визначити як індивідуально-своєрідну організацію мовних знань суб'єкта із узагальнення зовнішніх мовних явищ та перетворення їх на внутрішні мовленнєві утворення. Це знання, що забезпечують правильність і точність оформлення думки мовними засобами.

Існує щонайменше два підходи до розв'язання питання змісту мовної та мовленнєвої компетентності. Окремі науковці розглядають мовну компетентність як розвиток мовної здатності (О.А.Кучерук, І.М.Рум'янцева, К.Ф.Сєдов, Л.П.Федоренко), здатність будувати мовне висловлювання. До структури мовної компетентності відносять переліки умінь, які зіставляються або з мовними одиницями - уміння володіння лексикою, граматиною, адекватно сприймати і породжувати текст (О.О.Леонтьєв), або з видами мовленнєвої діяльності - уміння здійснювати аудіювання і говоріння (І.О.Зимня, О.А.Кучерук). Інший напрям визначається дослідженням змісту компетентності як сукупності знань. А.М.Богуш визначає мовну компетентність як засвоєння і усвідомлення мовних норм (фонетичних, граматичних, лексичних, орфоепічних), а у мовленнєвій компетентності виділяє лексичну, фонетичну, діа- та монологічну та комунікативну складові, О.М.Корніяка -

як знання щодо мовної організації і об'єктивні знання про навколишній світ та закономірності міжособистісної взаємодії. Отже, основним змістом мовної компетенції є засвоєння і усвідомлення базових мовознавчих понять: фонетичний, лексичний, граматичний (О.М.Шахнарвич).

Мовна і мовленнєва компетентність співвідносяться так само, як і мова і мовлення - мова як знакова система, а мовлення як спосіб використання зазначеної системи. Отже, мовна компетентність є передумовою становлення мовленнєвої компетентності, а мовленнєва компетентність визначається суб'єктивним утворенням, що містить сукупність мовних і мовленнєвих знань. Мовленнєва компетентність є ширшим утворенням, яке включає і мовну компетентність. Таким чином, мовленнєва компетентність відображає рівень знань про закономірності утворення із даної системи мови зв'язних висловлювань для формулювання думки. Її змістом є: знання про точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображувально-виражальних засобів мови.

Мовленнєва компетентність визначає потенційні можливості суб'єкта у створенні висловлювання, у здійсненні мовленнєвої діяльності. У структурі мовленнєвої компетентності відбувається засвоєння знання і перетворення їх на вивідне знання, а у структурі мовленнєвої діяльності – їх застосування (О.О.Залевська, Д.Слобін). І між цими двома функціональними структурами існує тісний взаємозв'язок і взаємовплив, проте немає тотожності. Знання мовних одиниць та правил їх поєднання у висловлювання не визначають повної успішності у здійсненні мовленнєвої діяльності та її оптимальних результатів. Тому мовленнєва компетентність (як потенційне знання) та мовленнєва діяльність (як реалізація інтенцій із застосуванням знання) розглядаються умовно окремими структурами мовленнєвої організації суб'єкта.

Прийоми і зміст роботи з учнями щодо формування мовно-мовленнєвої компетентності залежать від їхніх вікових особливостей. Наприклад, для дітей дошкільного віку важливим є використання різних режимно-побутових процесів, під час яких педагог має називати предмети, дії та їхні характеристики – «круглий м'яч», «повітряна кулька» тощо; навчає дітей супроводжувати свої дії мовленням – «Чищу зуби», «Читаю книжку»; звертатися до однолітків і дорослих із пропозиціями чи проханнями – «Подивімось мультфільм», «Пограймося іграшками», «Почитай, будь ласка, казку».

Мовленнєві завдання у роботі з учнями закладів загальної середньої освіти значно ускладнюються. Їхні уявлення про діяльність людей, про навколишнє середовище розширюються, з'являються нові теми для спілкування з дорослими та однолітками, постає потреба погодити умови гри, скоординувати трудові дії. Тому основну увагу слід приділяти розвитку монологічного й діалогічного мовлення, формувати навички культури мовлення (привітатися, ввічливо звернутися, подякувати, попроситися тощо). Учні мають навчитися граматично правильно, чітко та виразно висловлювати свої думки. Вчитель повинен звертати особливу увагу на помилки в мовленні дітей під час повсякденного спілкування. Для тих, хто неправильно вживає граматичні форми, припускається помилок у вимові звуків, проводять спеціальні ігри та вправи на їх виправлення. Для формування правильного темпу мовлення, закріплення вміння керувати силою голосу з учнями вивчають малі фольклорні жанри, зокрема лічилки та скоромовки. Особливої уваги потребує навчання учнів пояснювального описового мовлення. Словесні доручення є одними з найбільш ефективних прийомів при пояснювально-описовому мовленні (пояснити товаришу нову дидактичну гру, опиши малюнок, товариша, картини природи тощо).

Крім того, формуванню мовленнєвої компетентності сприяє участь учнів в інсценуванні художніх творів, участь у театральних виставах тощо. Однією з умов удосконалення мовленнєвої компетентності та успішної

підготовки є також заохочування щодо мовленнєвих досягнень, адже саме це буде підтримувати емоційний стан дитини та надавати впевненості в своїх силах.

Упродовж навчання активно розвивається якісно та кількісно словниковий запас, зокрема на позначення просторових та абстрактних понять, слова з переносним значенням, прислівники, прикметники порівняльного ступеня, образні вирази тощо, відбувається вдосконалення граматичної правильності мовлення, спостерігається прагнення до влучного й точного вживання граматичних форм, що виявляється у критичному ставленні до власної мови і мови однолітків. Формуються навички самокорекції й корекції мовлення. Отримані вміння забезпечують перехід на більш високий рівень розвитку зв'язного мовлення.

Зокрема, учні набувають умінь складати розповіді за планом та вміло планують свою майбутню мовленнєву діяльність, активно беруть участь у діалогах, полілогах, вміють швидко формулювати запитання і так само реагувати на чужі; у них активно розвивається мовленнєво-творча діяльність, з'являються початкові літературно-художні здібності; розкривається процес інтеграції та диференціації мовлення у системі пізнавальних функцій. Мовлення учнів стає саморегульованим процесом, свідченням чого є формування самооцінюваної мовної діяльності, прямо не пов'язаної з практичними діями.

Отже, одним із найважливіших завдань педагога – навчити здобувачів освіти змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати свої думки, формувати їхню мовно-мовленнєву культуру та здійснювати мовне виховання на традиціях українського народу.

З огляду на зазначене, можемо визначити основні напрями формування мовно-мовленнєвої компетентності, що тісно пов'язана з поняттям культури мовлення: виховання чистого і правильного мовлення відповідно до літературних норм української мови (орфоепічна правильність мовлення, її нормативність); навчання якостей культури

мовлення: багатство лексики, адекватність, доречність, логічність, різноманітність мовних форм, естетичність, влучність, послідовність, змістовність, етичність; навчання виразності мовлення: мовного (лексичне, морфологічне, синтаксичне, фонетично-анкцентологічне, стилістичне, інтонаційне) і немовного (міміка, жести, поза); вживати різноманітні формули мовленнєвого етикету, що відповідають стандартним ситуаціям мовленнєвого спілкування; використовувати формули мовленнєвого етикету відповідно до ситуації спілкування.

Вважаємо за важливе в організації процесу формування граматично правильного мовлення поєднання практичного засвоєння правил формотворення слів і доступні знання про словотворення у процесі застосування комунікативно-діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку. Головною умовою успішності процесу формування граматично правильного мовлення є спеціально дібраний зміст навчання, який ґрунтується на використанні певних форм взаємозв'язку мови і мовлення, а також створення культурного мовленнєвого середовища, що сприяє формуванню культури мовлення.

До найважливіших джерел розвитку мовлення слід віднести художню літературу та усну народну творчість, величезна сила впливу яких традиційно використовується у вітчизняній та зарубіжній педагогіці як могутній чинник виховання й освіти учнів. Виховна і художня цінність цього виду мистецтва обумовлена специфікою засобів втілення в ньому художнього образу, насамперед, мовних засобів виразності, адже мова художнього твору є найкращою, найвищою формою літературної мови, яку учні прагнуть наслідувати та яка сприяє формуванню мовленнєвої культури у здобувачів освіти.

З огляду на праці К. Ушинського, О. Гвоздева, А. Богуш та інших слід зазначити, що важливою умовою ефективності процесу формування мовленнєвої культури особистості визначається чуттям мови, мовленнєвою

інтуїцією. Саме чуття мови створює підґрунтя для сприймання естетичних властивостей мовлення й формування інтересу до художнього слова.

Це явище вчені трактували по-різному. К. Ушинський вважав чуття мови «словесним інстинктом», «даром слова». Він писав: «Ви помічаєте, що дитина, бажаючи висловити свою думку в одному разі вживає один вислів, в іншому – інший, мимоволі дивуєшся почуттю, з яким вона відчула надзвичайно тонку різницю між двома словами, очевидно дуже схожими. Ви помічаєте також, що дитина, почувши нове для неї слово, починає здебільшого відмінювати його і сполучати з іншими словами цілком правильно. Чи могло б це бути, якби дитина, засвоюючи рідну мову, не засвоювала частинки тієї творчої сили, яка дала народові змогу створити мову?» [72]

А.Богуш розуміє «чуття мови» як вміння користуватися мовними засобами відповідно до мовленнєвої ситуації без звернення до знань про мову. Чуття мови є складовою внутрішнього програмування мовленнєвого висловлювання, його контрольного механізму [7]. Впливова сила фрази, промовлена людиною, залежить від її словникового складу, від змісту кожного слова. Але часто сила впливу слова, як зазначає Л. Лучкіна, визначається не стільки тим, що говориться, скільки тим, як це говориться, яким тоном: байдужим, зневажливим чи доброзичливим і співчутливим, оскільки увага при цьому в основному звертається не на зміст повідомлення, а на його мовленнєве оформлення [37]. К. Ушинський стверджував, що рідне слово є основою всякого розумового розвитку і скарбницею всіх знань [72].

Розвиток мовлення, виховання культури мовлення учнів передбачає особливу організацію мовленнєвої роботи, спрямовану на збагачення словника, граматичної упорядкованості, зв'язності висловлювань у процесі роботи над текстом, а також розвиток поетичної чутливості до краси й точності художнього слова, що сприяє прояву естетичної функції мовлення.

З метою підвищення загального рівня мовно-мовленнєвої культури варто проводити планомірну роботу з формування культури мови школярів, зокрема формувати вміння правильно говорити і писати, використовувати мовні засоби відповідно до мети й умов спілкування, що передбачає опанування системи норм літературної мови, національних етичних правил, розрізнення мети й обставин спілкування.

Можемо виокремити нормативний, комунікативний, етичний та естетичний компоненти культури мовлення. *Нормативний* компонент культури мовлення передбачає дотримання норм на всіх мовних рівнях, певних вимог відповідно до комунікативної ситуації та сфери спілкування, граматичну й стилістичну грамотність. Цей аспект є одним із найважливіших, оскільки вони є обов'язковими для всіх носіїв мови. До ознак мовних норм відносять традиційність, стабільність, варіативність, залежність від культурно-історичних умов розвитку літературної мови. Розрізняють такі типи мовних норм:

- 1) орфоепічні (усталена вимова звуків, звукосполучень, граматичних форм слів);
- 2) акцентуаційні (наголошування слів);
- 3) лексичні та фразеологічні (вживання слів і словосполучень, а також фразеологізмів відповідно до їх значення);
- 4) морфологічні (вживання частин мови та словозміна);
- 5) синтаксичні (побудова словосполучень і речень);
- 6) стилістичні (відбір мовних засобів відповідно до комунікативної ситуації).

Комунікативний аспект культури мовлення полягає у виборі та вживанні мовних засобів у процесі спілкування, доречності, лаконічності, доброзичливості, чіткості побудови висловлювань. Комунікативна доречність (доцільність) є однією з головних категорій теорії культури мови, тому важливо знати основні комунікативні якості мови і враховувати їх у процесі мовленнєвої взаємодії. Відповідно до вимог комунікативного

аспекту культури мовлення носії мови повинні володіти функціональними різновидами мови, а також орієнтуватися на прагматичні умови спілкування, які визначають оптимальний вибір мовних засобів.

Етичний аспект культури мовлення впливає на формування правил поведінки мовців у конкретних ситуаціях. Це мовний етикет (мовні формули вітання, прощання, прохання, питання, подяки, привітання; звернення на «ти» і «ви»; вибір повного або скороченого імені, форми звертання тощо). На мовний етикет впливають такі позамовні фактори: вік учасників спілкування, характер стосунків між ними (офіційний, неофіційний, дружній, інтимний), їхній соціальний статус, місце і час мовної взаємодії. У процесі комунікації етичний компонент культури мовлення не дозволяє вживання ненормативної чи просторічної лексики, засуджує розмову на «підвищених тонах».

Естетичний компонент культури мовлення пов'язаний з поняттям милозвучності, словниковим багатством, різноманітністю граматичних форм і конструкцій, стилістичною диференціацією мовних одиниць.

Ключові ознаки культури мовлення: правильність, точність, логічність, багатство, виразність, чистота, доречність, емоційність. Найважливішою ознакою є правильність, оскільки передбачає фіксацію в сучасній суспільно-мовленнєвій практиці правил вимови й наголошування слів, словозміни іменних частин мови, дієвідмінювання, слововживання, орфографічні та пунктуаційні правила для передавання звукового мовлення засобами письма. Правильність мови – це відповідність її мовної структури до чинних мовних норм. Точність мовлення забезпечує використання мовцем слів відповідно до їх мовного значення, вона залежить від знання мовця про реальний світ, його спостережливості, уміння добирати ті слова й вирази, які точно відображають об'єктивну дійсність, а також передають почуття, емоції тощо.

Точність – одна з найважливіших ознак культури мови, яка об'єднує такі компоненти: а) адекватне, об'єктивне мовне відображення дійсності; б)

вживання слів і висловлювань, узвичаєних для мовців, що володіють нормами літературної мови. Точність формується на основі таких чинників:

- оформляти й висловлювати думку треба відповідно до предметів і явищ дійсності та понять про них;

- обов'язковою умовою досягнення точності мовлення є увага до стилю і жанру текстів, умов, середовища і колориту спілкування, культурно-освітнього рівня мовців, оскільки кожен тип мовного спілкування має свій рівень точності. Точність мовлення – це відповідність змісту мови до предметно-речової дійсності, реальних осіб, системи понять.

Логічність мовлення пов'язана насамперед із синтаксичною організацією як окремих слів у реченні, так і висловлювань у тексті. Логічне мовлення формується на основі навичок логічного мислення, знання мовних та немовних засобів, дотримання логіки (послідовності) викладу.

Розрізняють предметну і понятійну логічність: предметна полягає в тому, що смислові зв'язки та відношення між мовними одиницями, які встановлюються в процесі мовлення, відповідають смисловим зв'язкам і відношенням у реальному світі; понятійна – це відображення структури логічної думки та її розвитку в семантичних зв'язках, структурах і поєднаннях мовних елементів, які використовуються у даному мовленні. З метою досягнення логічності мовлення необхідно навчити учня дисциплінувати своє мислення, міркувати послідовно, спиратись на попередні етапи роздумів, розвивати наступні, шукати джерела і причини явищ, висувати положення (тези), давати пояснення та обґрунтування фактам, вмотивовувати висновки. Крім того, мовець має оволодіти знаннями мовних засобів, за допомогою яких можна точно передати предмет думки і саму думку про нього, забезпечити смислову зв'язність мовлення. Логіка висловлення думки залежить від логіки мислення, ситуації спілкування, рольових характеристик співрозмовників, від призначення і мети спілкування.

Багатством мовлення володіє та людина, яка має великий словниковий запас та уникає повторів у своєму мовленні. Багатство мовлення забезпечують лексичні, фразеологічні, словотворчі, граматичні й стилістичні ресурси мови.

Чистота мовлення – це уникнення ненормативної лексики, просторічних та діалектних слів, канцеляризмів, слів-паразитів, вульгаризмів та необгрунтованих запозичень. Ця ознака виявляється в орфоєпії, слововживанні та інтонації.

Чистота мови має простежуватися на всіх рівнях її структури і використання: на рівні орфоєпії – літературно-нормативна вимова; на рівні орфографії – грамотне письмо; на рівні лексики – відсутність чужих слів, вульгаризмів, суржику, немотивованих повторів; на рівні синтаксису – правильна, завершена будова речень, нормативні словоформи. Чистота мови є запорукою її виразності й естетичності.

Доречність мовлення передбачає відповідність відбору мовних засобів до ситуації спілкування та мети висловлювання.

Виразністю мовлення називають такі особливості її структури, які залучають і підтримують увагу, інтерес слухачів або читачів. Виразним є образне, жваве, емоційне мовлення, у якому відсутні повторення, штампи, шаблони. Виразними засобами мови є слова і вислови, що вживаються в переносному значенні (метафора, метонімія, персоніфікація, синекдоха) і стилістичні фігури (антитеза, гіпербола, літота, градація, порівняння).

Отже, мовно-мовленнєвий розвиток особистості є одним із головних інструментів, за допомогою якого вона встановлює контакт з навколишнім середовищем та безпосередньо із суспільством. Під мовно-мовленнєвою компетентністю слід розуміти можливість людини формувати свої думки, враження, звернення тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних засобів на основі знання фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних норм мови.

Основними засобами розвитку виразності мовлення є художні твори, зокрема усна народна творчість, включаючи малі фольклорні жанри (приказки, прислів'я, потішки, загадки, фразеологізми, лічилки), які є важливим засобом щодо виховання мовленнєвої культури учня. Саме художнє слово, художня література є невичерпним джерелом знань, мудрості та духовності.

1.2. Теоретичні засади вивчення української народної творчості в закладах загальної середньої освіти

Мовленнєва компетентність відіграє провідну роль у процесі розвитку дитини та посідає основне місце в загальній системі роботи з формування мовлення. Мовлення містить в собі всі досягнення дитини в оволодінні рідною мовою, розширенням словникового запасу, граматичним і звуковим ладом. Володіння навичками мовлення дозволяє дитині вільно спілкуватись з дорослими та однолітками, дає можливість отримати потрібну їй інформацію, а також передати накопичені враження та знання про навколишнє середовище.

Однією з провідних цінностей у формуванні мовно-мовленнєвої компетентності та морального досвіду учнів є підвищена емоційна чутливість у сприйманні художнього слова, вміння яскраво переживати сюжет та події, які описані в художньому творі.

Художні літературні та усні народні твори є важливим засобом виховного впливу на школяра, оскільки література, зокрема фольклор, є цінним засобом виховання особистості. Сприймання твору є активним вольовим процесом, який сприяє не пасивному засвоєнню змісту, а співпереживанню героям, уявному перенесенню в сюжет твору, що стає елементом самопізнання дитини, ознайомлення з системою цінностей, серед яких вона обирає свої індивідуально-особистісні.

Художня та народна література має багаті засоби формування духовних цінностей та виховання гуманних почуттів, що робить її однією з пріоритетних серед інших видів мистецтва, адже саме ці засоби є фундаментом морального виховання учня, впливу на розум та почуття дитини, розвиток її емоційності та емпатійності.

Художні твори є засобом емоційного розвитку учня, дають змогу розширювати його світогляд, розкривати таємниці природи, а також знайомитись з подіями минулих років, відкривати невідомі країни тощо.

Дитяча література вчить учнів працювати у колективі ровесників, не ображати один одного та ділитися, чемності та багато чого іншого.

Твори художньої та уснонародної літератури – це потужний засіб, який дозволяє сформувати правильну вимову звуків та фонематичний слух, розширити словник дитини та навчити розвитку зв'язного мовлення.

Одним із чинників впливу на формування навичок культури мовлення учнів є оволодіння нормами української літературної мови. Твори художньої літератури й усної народної творчості, у тому числі і малі літературні форми (прислів'я, приказки, фразеологізми, загадки, скоромовки), розглядаються як важливі джерела формування мовленнєвої культури школяра. Література занурює учнів у стихію рідної мови, знайомить їх із творами, які увійшли до золотого фонду літератури, вчить сприймати художнє мовлення. Усі функції мовлення: комунікативна, когнітивна, емоційна, поетична, естетична, народознавча – реалізуються в процесі вивчення літератури, зокрема української народної творчості.

Від рівня сформованості мовно-мовленнєвих умінь і навичок під час читання залежить успішність вивчення всіх навчальних предметів та їх подальше усвідомлене засвоєння в старших класах загальноосвітньої школи та розвиток мовлення в майбутньому. Розвиток мовлення сприяє розвитку інтелекту, емоційної і моральної сфери дитини, удосконаленню її мислення, уяви тощо. Зміст навчального матеріалу, який формується на кращих зразках красного письменства, покликаний сприяти формуванню творчої, вільної, духовно багатой, самостійно мислячої особистості, із широким світоглядом, зі стійкими моральними принципами.

Читання – один із основних компонентів розвитку мовленнєвої діяльності школярів, важливий засіб формування творчої особистості, що сприяє всебічному розвитку школярів, підвищенню культури їхнього мовлення і спілкування, а також формуванню особистості дитини засобами художнього слова. Проблеми, пов'язані з недостатнім рівнем розвитку культури спілкування, набувають у наш час не тільки освітнього, а й

соціального значення. Саме тому основний акцент спрямований на компетентнісний підхід – формування читацької компетентності, яка є базовим складником комунікативної та пізнавальної компетентностей.

Одним із основних завдань вивчення української усної народної творчості, зокрема, є ознайомлення учнів з творами різної тематики і жанрів; формування в учнів повноцінної навички читання як універсального інструменту функціональної грамотності; розвиток образного, критичного, логічного мислення та мовлення; формування умінь самостійної роботи з різними видами і джерелами інформації; формування умінь опрацьовувати художні, науково-художні тексти; оволодіння прийомами структурно-сислового і образного аналізу текстів різних видів; розвиток інтересу і здатності до самостійної читацької діяльності для задоволення різних потреб читача; розвиток уяви і здатності виявляти себе у різних видах літературно-творчої діяльності.

Мовно-літературна освітня галузь передбачає розвиток у дітей бажання ширше, емоційніше, творчо пізнавати світ і себе в ньому засобами ознайомлення з народною творчістю, пробудження в дітях бажання бути творцями і співтворцями. Художнє слово здатне розвивати світогляд дітей, їхню уяву і фантазію, мотивувати до пізнання таємниць світу.

Для стимулювання творчих здібностей, творчої активності учнів пропонується використовувати такі види завдань: словесне малювання, графічне ілюстрування, творчий переказ, складання плану переказу, читання за ролями, доповнення тексту, римування, інсценізація, колективне та індивідуальне складання учнями казок, лічилок, загадок тощо.

Систематична діяльність з аналізу текстів спрямована на самостійне розуміння прочитаного. Тематика і зміст творів відображають різні аспекти життя і діяльності учнів, розширюють їхній світогляд, уточнюють і збагачують знання, сприяють засвоєнню найважливіших загальнолюдських цінностей, мовленнєвої культури, плеканню найкращих почуттів: шанобливого ставлення до батьків, людей старшого покоління, любові до

рідної землі, мови, природи; доброти, поваги до національних традицій українського народу та культур інших народів.

Сучасна методика і практика роботи з формування мовно-мовленнєвої компетентності базуються на таких основних принципах: *загальнодидактичних*, що включають принцип національного виховання у процесі навчання, зв'язок із практикою, свідомість та активність, науковість і доступність, принцип колективного навчання, особистісний підхід тощо; *специфічних*, серед яких принцип органічного зв'язку розвитку культури мови і мислення, взаємозв'язок між усним і писемним мовленням, принцип виховання інтересу до високої культури слова, розвиток мовного чуття, реалізація міжрівневих мовних зв'язків – на рівні граматики, лексикології, стилістики, орфоєпії, пунктуації тощо.

Формування комунікативних умінь учнів не може бути реалізованим без належної уваги до культури слова. Важливим є не лише змістове наповнення висловлювання, а й дотримання вимовних норм, доречний добір слів, правильна синтаксична структура речень, доречне вживання певних засобів його увиразнення: епітетів, метафор, порівнянь відсутність мовних штампів, стандартів (трафаретних висловів).

Окрім застосування принципів та засобів навчання мови і читання, істотним є питання щодо ефективного добору вправ на уроці, що сприятимуть виробленню навичок культури мовлення. Науковці переконують у важливості застосування таких вправ і на уроках читання: вправи з вироблення навичок монологічного, діалогічного мовлення, зокрема вправи ситуативного характеру, складання ліричних етюдів, вправи з використанням дидактичної гри, вправи проблемно-пошукового характеру, редагування текстів, взаєморецензування, складання діалогів, різних видів описів тощо.

Варто використовувати вправи спрямовані на розвиток мовно-мовленнєвої культури, зокрема на формування мовленнєвого етикету, розвиток умінь правильно інтонувати речення, усвідомлювати значення

гучності голосу, темпу мовлення, тону висловлювання. Позитивно позначатиметься на вирішенні проблеми дослідження і робота над виробленням навичок виразного читання, чуття мови, осмислення норм української літературної мови.

Відповідно до програми шкільної освіти коло читання учнів охоплюють доступні для їхнього сприймання твори з кращих надбань української та зарубіжної літератур, а саме:

1) твори усної народної творчості – малі фольклорні форми: загадки, прислів'я, приказки, скоромовки, ігровий фольклор, легенди, казки, народні пісні, билини, сміховинки, лічилки;

2) літературні казки українських та зарубіжних авторів;

3) твори українських письменників-класиків, твори сучасної дитячої української та зарубіжної літератури;

4) довідкова література: словники, довідники, енциклопедії для дітей.

Найважливішою характеристикою нового змісту читання є широкий жанровий діапазон творів, серед яких важливе місце займають твори усної народної творчості. У процесі сприймання, слухання і розуміння учнями сюжету творів художньої літератури їхня душа збагачується почуттями співпереживання та любові до людей, пізнає себе, порівнює себе та свою поведінку з іншими.

Твори літературного мистецтва сприймаються дітьми по-різному: як джерело інформації, інтелектуальне завдання, забава, повчальна історія, витвір мистецтва тощо. Надзвичайно важливе місце серед розмаїття літературних творів займає українська народна творчість (український фольклор). Класичним зразком фольклору є казка, в якій можна простежити романтичну модель світу, через її зміст усвідомити основні закони соціуму, завдяки яскравій та колоритній мові казки пробудити в учнів фантазію, уяву. Крім того, важливими є малі жанри усної народної творчості (приказки,

прислів'я, загадки), в яких простежується широке використання мовних виразних засобів.

Розглянемо сутність поняття «українська народна творчість» / «фольклор».

Фольклор – складне, синтетичне мистецтво, в якому поєднуються елементи різних видів мистецтв – словесного, театрального, музичного. Усна народна творчість є предметом вивчення історії, психології, соціології, етнології, літературознавства, народознавства.

Відомо, що фольклор виник разом із мовою і формувався у процесі продуктивного розвитку мови. Слід зазначити, що період становлення і розвитку писемності становить кілька тисячоліть, а усна творчість багаторазово перевищує цей період, окремі дослідники стверджують, що у сто разів.

Усна народна творчість протягом тисячоліть була втіленням народної мудрості, народного світогляду, народних ідеалів, одним із засобів узагальнення життєвого досвіду народу. Слово для наших предків мало магічну силу. Вони вірили, що за його допомогою можна вберегти родину від зла і напасті, домогтися щасливого полювання, викликати дощ, відвернути бурю і град, посуху.

Перші писемні пам'ятки східних слов'ян не лише зафіксували високорозвинену міфологічну традицію Київської Русі, а й самі значною мірою збагатилися за рахунок цієї традиції, стали її органічним продовженням на іншому історичному рівні. У цей час міфологія існує як система мислення та світоглядна база, зазнає певної трансформації, однак не втрачає остаточно своїх позицій. Це засвідчує, зокрема, той факт, що літописці відтворювали давню історію Київської Русі за усними джерелами, у яких народні герої - Кирило (Микита) Кожум'яка, Ілля Муромець, Михайлик, Микула Селянинович, та ворожі їм сили - Соловей Розбійник, Ідолище, Змій - ще не стали казковими персонажами. Разом з тим літописи зафіксували найголовніші міфологічні постаті слов'янського Олімпу - бога

неба Сварога, богів сонця Хорса і Дажбога, грому і бурі - Перуна, вогню - Сварожича, худоби - Велеса (Волоса), вітру - Стрибога, зими - Коляди, Марени, весни - Ярила, літа - Купала тощо.

Трансформація давньої міфології означає не зникнення величезного шару народної культури, а поступовий перехід давніх сюжетів і мотивів, образів і світоглядних уявлень у нову систему художньої творчості – фольклор. У поясненні витоків і становлення українського фольклору слід виходити насамперед із специфіки народної творчості, яку не можна перенести на ґрунт національної культури подібно до культових споруд в архітектурі або іншомовних джерел, перекладених українською мовою. Фольклор має тісний зв'язок із народним світоглядом, побутом, історією тощо. Таким чином, народну творчість українців слід вважати прямою спадкоємницею уснопоетичних надбань Київської Русі, зокрема тих її регіонів, що співпадають географічно та історично.

На основі усної народної творчості з'явилася писемність, створювалися історія та література, зокрема староукраїнські літописи (Грабянки, Величка, Самовидця, Острозький, Львівський тощо); започаткувалася діяльність братських шкіл, Києво-Могилянської академії. Саме тому народна творчість так важлива для філологів та істориків. Знання фольклору сприяє розумінню давньоукраїнської історії та культури, витоків творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Лесі Українки, Марко Вовчок, І. Франка, ряду сучасних письменників. Цей зв'язок розуміли видатні письменники кожної епохи, зокрема ті, що черпали в народній творчості не тільки основи творчості, а й сюжети та образи, художні засоби.

Народ багатовіковою практикою створив велику систему художніх засобів у фольклорі. Під час виконання фольклорного твору не лише здійснюється опис факту чи події, а відбувається їх зображення, ніби все наяву. Тому виконання фольклорних творів завжди емоційне, виразне, багате на жести і міміку.

Усна народна творчість як літературне першоджерело сприяє можливості досягнути складності літературного процесу, заглибитися у творчі витoki літературних напрямів, шкіл, поетики літературних творів.

Слід зазначити, що фольклорні твори завжди є анонімними (їх автором є народ), кожний із них створюється на основі традицій народу, у них може бути виконавець, оповідач, але немає автора як елемента художньої структури.

Характерною особливістю фольклорного твору є імпрровізація, яка безпосередньо пов'язана з варіативністю тексту, і передбачає створення фольклорного твору або його частин безпосередньо у процесі виконання.

Отже, фольклор – це традиційна художня творчість народу, яка однаково відноситься як до усної, словесної, музичної творчості народу, так і до образотворчого мистецтва.

Використання на тому чи іншому етапі уроку прикладів з історичних пісень або легенд, прислів'їв і загадок розширює кругозір учнів, виховує їх патріотичні почуття, пробуджує інтерес до історії, літератури, розвиває мову, роблячи її точною, багатою і виразною.

Згідно з аналізом фольклорних текстів можна стверджувати, що народні твори забезпечують системний підхід до ознайомлення з навколишнім середовищем через пріоритетну орієнтацію на людину та види її діяльності. Саме це відкриття внутрішнього багатства фольклорних текстів для учнів призводить до висновку, яке важливе значення мають народні твори як дієвий метод гуманізації виховного процесу.

Використання під час освітнього процесу фольклорного матеріалу активізує пізнавальну діяльність школярів, оскільки в ньому через емоції та почуття відбувається ознайомлення з життям народу, його звичаями, традиціями; формується почуття патріотизму, виявляється активне бажання піклуватися про довкілля та охороняти його.

Фольклорний матеріал сприяє формуванню в учнів норм загальнолюдської моралі, готовності допомагати людям, які цього

потребують. На основі зафіксованого та акумульованого соціально цінного досвіду попередніх поколінь народу забезпечується можливість використовувати в освітньому процесі народну мудрість і залучати учнів до засвоєння цінної спадщини попередніх поколінь, що сприяє гармонійному розвитку дітей, оскільки вони долучаються до скарбів народної мудрості.

Сучасні вчені і вчителі-практики не піддають сумніву необхідність і важливість використання фольклорного матеріалу у роботі національної школи в умовах її реформування. Це відображено і в діючих навчальних програмах усіх навчальних дисциплін, за якими працює сучасна українська школа. Проте в сучасній педагогічній науці недостатньо обґрунтовано науково-теоретичні основи використання фольклорного матеріалу в практиці роботи закладів загальної середньої освіти та надано методичних рекомендацій щодо використання його на уроках.

Матеріали фольклору та етнопедагогіки забезпечують можливість збереження традицій українського народу, зокрема у приказках, прислів'ях, обрядах, казках, народних піснях, легендах і повір'ях відображено досвід багатьох поколінь щодо норм поведінки у сім'ї, суспільстві, показане властиве українському народу поетичне і дбайливе ставлення до навколишньої природи.

Особливого значення фольклорному матеріалу в освітній діяльності надавав В.О.Сухомлинський, який вважав елементи усної народної творчості у вигляді обрядів, звичаїв, традицій важливим засобом формування в дітей високоморальних якостей, збагачення та урізноманітнення методів навчання і виховання матеріалами народознавчого змісту. На думку його думку, народна педагогіка – неперевершений засіб навчання, виховання і розвитку учнів різного віку.

Під час уроків вчителі використовують приказки та прислів'я, загадки та інші жанри усної народної творчості на різних етапах уроку, проте переважно – актуалізації досвіду та опорних знань учнів і на етапі закріплення знань, використовуючи матеріал підручника.

В освітньому процесі при ознайомленні з природою варто більше уваги приділяти загадкам, розгадуючи які, учні краще пізнають довкілля, порівнюють різні об'єкти і явища природи, із великої кількості особливостей вчаться виділяти найважливіші, роблять висновки, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між ними. Варто цю роботу побудувати так, щоб діти запам'ятовували загадки, прислів'я, приказки, повторювали їх. Однак слід зазначити, що уроки не можна занадто навантажувати подібним матеріалом, оскільки його велика кількість може стомлювати учнів.

Організацією сучасного освітнього процесу передбачено збільшення часу на ознайомлення з художньою та народною літературою. Для забезпечення максимального педагогічного впливу слід вибудувати специфічну партитуру заняття, добирати доцільні методи та прийоми саме з цим текстом.

Сучасна методика на перший план ставить інтереси здобувача освіти і тому досить гнучко підходить до проведення літературних занять. У процесі своєї роботи та під час занять спочатку необхідно використовувати малі форми усної народної творчості, добирати їх до змісту занять, використовувати для більш вдалої характеристики героїв. Саме під час такої роботи прислів'я, приказки, загадки, фразеологізми використовуються як допоміжна функція у розумінні змісту твору.

Серед народної мудрості, українського фольклору чільне місце посідають легенди, приказки, прислів'я, казки, оповідання, пісні, які виховують в учнів почуття любові й поваги до своїх батьків та рідних (Додаток А).

В українському фольклорі багато казок, оповідань, в яких народ засуджує дітей, які цураються своїх батьків, забувають про свій синівський чи дочірний обов'язок перед ними, наприклад, «Невдячні сини», «Харитя», «Названий батько» (українська народна казка), «Немає в мене мами», «Як

Івась шукав синьої квітки», «Образливе слово», «Татова порада», «Батько та донька» тощо.

Термін «фольклор» закріпився в науці відносно пізно. З другої половини ХІХ ст. він вживається паралельно з такими термінами, як «народна творчість», «народна словесність», «народна поезія», «народна поетична творчість» тощо. Усі вони близькі за змістом, але неоднозначні. Термін «народна творчість» має ширше значення, ніж «народне мистецтво», оскільки охоплює усі види творчої діяльності людини - естетичну, соціально-політичну і навіть виробничо-побутову. Його використовують фахівці різних галузей знань, тому в кожному конкретному випадку виникає необхідність уточнення, про який саме вид народної творчості йдеться.

Слід зазначити, що варто звернути увагу на термін «словесність», який широко вживався мовознавцями О. Потебнею, П. Кулішем та ін.

Строкатість термінів відображає нерозробленість категоріального апарату науки про народну творчість та складність самого явища. Найбільш вживаним у світовій практиці є термін «фольклор»; через школу, засоби масової комунікації, книги цей термін міцно увійшов у науку і був сприйнятий також самими носіями усної народної творчості.

Вважаємо за доцільне розкрити характерні особливості усної народної творчості. Це передусім усна форма творення і побутування, роль пам'яті у збереженні та відтворенні фольклору, його варіантність, колективність і традиційність.

Людина завжди прагнула до створення системи передання досвіду, зокрема життєвого та естетичного, від старшого покоління до молодшого. Такою системою стала усна творчість, у якій втілювалися історія «роду-племені», знання людини про себе і навколишнє середовище в узагальнюючих художніх образах, що виступали як узагальнення громадської думки, як її символи. Потреба фіксувати життєві спостереження у пам'яті вимагала створення певних стереотипів мовлення, фольклорних жанрів, досконалих художніх форм. Одна із найсуттєвіших

ознак народної творчості – усність – зумовила вдосконалення форм передачі естетичної інформації та розвиток людської пам'яті. Дослідники одностайно сходяться в тому, що фольклор є мистецтвом пам'яті. Щоб полегшити запам'ятовування великої за обсягом інформації, побутовою практикою розроблялися стереотипні фольклорні форми, стабільні структури в межах кожного жанру та всередині їх. Значна увага зверталася на формування образної системи, символіки, що переходила із твору в твір, із покоління в покоління, підтримуючи усну традицію тієї чи іншої місцевості.

Ці стереотипи зумовили визначений обсяг фольклорних творів: розповідь чи пісня мали вкладатися у реальні межі повсякденного спілкування, товариських бесід, обрядових дійств тощо. Таким чином, усність побутування фольклору детермінувала його жанрову структуру, поетику. Завдяки усному побутуванню фольклор володіє значно багатшою палітрою зображальних засобів порівняно з літературою та іншими мистецтвами, які пов'язані зі словом. Крім художніх засобів, фольклорний стиль домагається ідеального контакту між виконавцем і слухачем - аж до повного їх злиття в народній ліриці, завдяки чому література вдається до поширених описів, екскурсів, іноді прямого запозичення фольклорних засобів, коли письменник вводить у твір образ оповідача з народу і від його імені веде розповідь.

Суттєвою ознакою фольклору є традиційність. Усна народна творчість живе і розвивається тільки в межах традицій, спираючись на досягнення попередніх поколінь. Традиційність є специфічною формою народного життя, культури, побуту, формою його розвитку. Фольклорний процес набуває характеру руху всередині традиції, еволюції та трансформації традиції. На будь-якому відрізку часу фольклор будь-якого народу становить собою динамічну систему, певний стан традиції.

Із усністю та традиційністю тісно пов'язана така характерна ознака фольклору, як варіантність. Записувачі фольклору першої половини XIX ст., стикаючись із багатьма варіантами фольклорних творів, вважали це явище

наслідком розпаду колись повноцінних зразків. У фольклорних публікаціях вони вдавалися до зведення варіантів, виправлень, заміни слів і фраз, цілих рядків тощо. Лише значно пізніше стало зрозуміло, що фольклор не знає незмінних творів. Навіть обрядові пісні, магічна функція яких вимагала збереження стабільного тексту, змінювалися, доповнювалися, варіювалися.

По-іншому відбувається варіювання у фольклорних творах із розгорнутим сюжетом, у центрі якого - драматичний перебіг подій здебільшого із трагічною розв'язкою (балади і думи). Ліричні пісні, у яких сюжету майже немає, оскільки вони передають почуття героя, його переживання, викликані певними життєвими обставинами, підлягають іншій варіативності. Народна проза взагалі має надто умовні структурну стабільність і незмінність. Сам факт побутування фольклорного твору у великій кількості варіантів знімає питання про його авторство. Фольклор — мистецтво колективне, навіть у тих випадках, коли той чи інший твір створений відносно недавно. Авторство твору, що увійшов до усної традиції, не є для народних виконавців важливим, оскільки кожний фольклорний твір сприймається ними як навколишня природа: він прекрасний, потрібний, але нічийний, тобто всезагальний, хоча це не означає, що він створювався всім народом і ніким конкретно.

Народна творчість тому й має назву народної, що творилась і підтримувалась народом, найкращими, найталановитішими його представниками, виразниками естетичних ідеалів.

У нашому дослідженні варто визначити жанрову систему українського фольклору: існує умовний розподіл на прозовий і поетичний, або пісенний. Народна проза у свою чергу включає в себе два великі масиви: власне художня (казки, анекдоти) і документальна, неказкова проза (легенди, перекази, оповідання).

Власне художня проза, тобто казки, реалізована в таких жанрових різновидах, як героїко-фантастичні (чарівні) казки, казки про тварин, соціально-побутові казки та небилиці, кумулятивні казки.

Казки, як і більшість фольклорних жанрів, сягають своїми витокami стародавньої міфології, тобто періоду, коли художність цих оповідей була підпорядкована інформативно-пізнавальним та релігійним завданням, коли власне казкові сюжети сприймалися і трактувалися як реальність. Не всі казки набули яскраво вираженої структурної стабільності. Це стосується передусім казок про тварин та героїко-фантастичних казок. Кількість казкових сюжетів та образів у них усталена; вони переходять із покоління до покоління, мало при цьому змінюючись, оскільки виступають символами загальнолюдських моральних цінностей. Кожне наступне покоління успадковує від попереднього готові сюжети, образи, мотиви та стиль оповіді.

Серед видів народної прози можна виділити легенди, перекази та оповідання (неказкова проза або фольклорна документалістика). Головне, чим вони відрізняються від казок, - це установка на вірогідність зображуваного. Як і казки, вони не тільки виникли на основі давньої міфології, а й донесли її залишки до нашого часу. Завдяки своїм прадавнім витокам, важливості в духовному житті суспільства легенди і перекази набули досить усталених структурних форм серед усних жанрів, вироблених побутовою практикою. Разом із тим вони оперативнo вбирають в себе все нові сюжети і мотиви,

В українській фольклористиці до легенд і переказів традиційно входили твори, сюжети і персонажі яких відбивали християнську міфологію. Оповідання про русалок, лісовиків, мавок, мертвих, закляті скарби тощо належали язичницькій міфології. Сюди ж входили оповідання про чортів, перевертнів, відьом, упирів, чарівників, тобто образів народної демонології. Теоретично легенди і перекази язичницької та християнської міфології - явища однопорядкові, однак згідно з традицією їх прийнято розмежовувати.

До фольклорної прози належать також народні оповідання, тобто оповіді-спогади про надзвичайні зустрічі, характерні повчальні історії,

випадки з життя. Такі оповіді ведуться здебільшого від першої особи – очевидця чи учасника події, про яку йдеться. Оповідання, як і вся неказкова проза, мають вибірковий характер; за умови зацікавлення слухачів оповіддю, їх багаторазова повторюваність зумовлює привнесення елемента вигадки або ж деталей із життєвого досвіду оповідачів. Таким чином, питома вага домислу в них дедалі зростає і вони наближуються до переказів чи легенд.

У контексті всього фольклорного фонду розвивалася пареміографія, тобто цикл найкоротших жанрів, які в образній формі відбивали найсуттєвіші сторони природного середовища, суспільних і родинних взаємин. До паремійного фонду українського народу відносять приказки і прислів'я, загадки, прикмети, каламбури, вітання, прокльони, побажання, афористичні вислови тощо. У процесі вдосконалення усного спілкування створювалися своєрідні образні формули, усталені кліше, які з часом розширювали своє первісне значення, варіювалися, вдосконалювалися. Джерелом пареміографічних жанрів було не тільки реальне життя, а й влучні образи пісень, казок, легенд і переказів, притч, анекдотів, а згодом - писемної творчості. Пареміологічні звороти здебільшого реалізуються в контексті різних усних жанрів і виступають їх структурними компонентами, своєрідним орнаментом, підкреслюють смислові акценти тощо.

Проміжною ланкою між народною прозою і пісенною творчістю можна вважати народне віршування. Сьогодні ця форма недостатньо вивчена, хоча багато записувачів здавна фіксували чимало віршованих казкових, побутових та легендарних сюжетів. В окремих регіонах існував, наприклад, оригінальний жанр народної публіцистики, так звані «протоколи», складені на місцевому матеріалі у формі віршів. Народні вірші записували П. Гнедич, А. Димінський, О. Роздольський, С. Тобілевич, та інші фольклористи; найбільше їх опубліковано у «Записках наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка» у Львові, що засвідчує популярність цього виду народної творчості.

До поетичного українського фольклору відносять пісні, голосіння та думи. Протягом більш ніж трьохсотлітнього періоду записано мільйони зразків українських пісень, з яких видано невелику частину.

До епічних жанрів народної творчості українців належать балади та історичні пісні. Обидва жанри не мають чітко окреслених дефініцій, тому донині у науці ведуться дискусії щодо правомірності віднесення їх до автономних жанрів. За тематикою, образною системою, поетичним втіленням як балади, так і історичні пісні є явищами відносно пізнього походження, хоча в них трапляються мотиви і символи міфологічної системи мислення.

Історичні пісні розповідають про конкретних осіб, про значні суспільні події та факти, балади – здебільшого про побутову сферу, зокрема повсякденні життєві колізії драматично-трагічного змісту. Історичні пісні схожі на художній літопис усної історії народу, балади – на своєрідну пропаганду моральних норм через оспівування зразків чи заперечення різного виду аномалій. Про життєвість цього пласта народної пісенності свідчать нинішнє творення так званих «співанок-хронік», а також популярність серед певної частини населення.

Загального визнання в усьому світі набули українські ліричні пісні. Умовно серед них можна виділити такі тематичні групи: пісні про кохання, про родинне життя, суспільно-побутові (козацькі, чумацькі, антикріпосницькі, наймитські та заробітчанські, емігрантські, рекрутські та солдатські) та пісні літературного походження. Давно відійшли в минуле суспільні явища, що породили названі цикли лірики, але пісні продовжують активне життя, хвилюють нас втіленими у них загальнолюдськими почуттями, високим моральним пафосом, художньою довершеністю. Без перебільшення можна вважати, що українська лірика поряд з думами, голосіннями, баладами та рядом інших жанрів міцно увійшла у скарбницю світової культури.

Цікавим видом народної творчості є жартівливі та сатиричні пісні. Сатира і гумор – невід’ємні риси вдачі українців, що допомагають переборювати найприкріші життєві ситуації, виживати у періоди жорсткого протистояння чужоземним загарбникам. Ці риси завжди засвідчували ознаки здорової моралі, життєздатності народу, який навіть у найскрутніші моменти не впадав у відчай, а сміявся зі свого лиха. З цими піснями тісно пов’язані частівки та коломийки відповідного змісту, танцювальні приспівки. Загалом пісні-монострофи, найпоширенішими з яких в Україні є коломийки та частівки, відзначаються універсальністю функцій, широтою тематичного діапазону і здатні виражати велику гаму людських почуттів, відбивати найскладніші моменти суспільного життя. Коломийки і частівки - це своєрідна поетична публіцистика, яка йде попереду інших жанрів в осмисленні сьогочасних життєвих перипетій.

До найдавнішого виду усної народної творчості належить народна драма, яка розвивалася у тісному зв'язку з народним театром. Генетично цей жанр сягає подій первісного суспільства, у яких слово поєднувалось з ритуальною пантомімою, співом. В Україні зафіксовані такі народні драми, як «Цар Максиміліан», «Лодка», «Коза», «Трон». Найвищим досягненням української народної драми вважається вертеп.

Цікавою складовою усної народної творчості є *дитячий фольклор*, який об’єднує два великі підрозділи: власне дитячі пісні та ігри (заклички, примовки, прозивалки, скоромовки, лічилки тощо) та пісні, що творяться і виконуються дорослими (колискові, забавлянки тощо).

Розглянемо власне дитячі фольклорні твори.

Дитяча усна творчість також має сталі словесні формули, що використовуються у конкретних ситуаціях з певною метою. Одними з таких формул є примовки – короткі висловлювання, які діти вживають під час гри чи в повсякденному спілкуванні. Зокрема, різні табу, що супроводжуються твердженнями, які стосуються вибору і обмеження території гри, за межі якої не можна виходити (порушення заборони загрожує покаранням чи

означає вихід із гри). Подібні словесні формули доповнюють гру. Наприклад, заборона говорити під час гри висловлюється умовною фразою «Хто заговорить - ковтнув жабу»; під час відшукування схованого предмета коментується формулами «холодно» - «тепло» - «гаряче» тощо. Крім того, діти можуть використовувати примовки, через які проявляється безпосередність, емоційність, особливості дитячої психології, у специфічному значенні (почуття образи - «Я з тобою не дружу», бажання помсти - «Я тобі покажу» або «Я тобі дам» тощо).

Скоромовки – короткі віршики чи окремі вислови, суть яких полягає в такому розміщенні слів та звуків, щоб їх вимова вимагала певних зусиль артикуляції. За змістом скоромовки рідко мають логічний зв'язок, проте вони популярні серед дітей, які сприймають їх як своєрідну гру, розвагу. Тексти легко запам'ятовуються, бо вони, як правило, ритмізовані, або й римовані.

Такий малий фольклорний жанр є корисним з точки зору формування мовно-мовленнєвої компетенції, оскільки розвиває артикуляцію, впливає на вироблення культури мовлення.

Табу – один із видів малих фольклорних жанрів. На основі первісної магії, заговлянь, виникли повір'я, а магичні формули стали основою загадок, в основі яких, на думку О. Потебні, також була первісна народна поетична символіка, що зумовило стійку форму цього жанру, оскільки складно трансформувати закладену в ньому давню міфологічну свідомість, яка перемістилася у підсвідомість і проявляється у архитипності національного мислення.

Загадки – це короткі твори, в основі яких лежить дотепне метафоричне запитання, що передбачає відповідь на нього. Для того, щоб знайти відгадку, необхідно вміти зіставляти життєві явища на основі їх спорідненості чи подібності за певними рисами, ознаками, характеристиками. Назва «загадка» походить від «гадка» (думка), «гадати» - думати, мислити.

У загадках завуальовано якийсь предмет чи явище і необхідно відшукати його первісне значення. Походження їх сягає міфологічної доби, коли існувала певна система заборон – табу, серед яких були і словесні, пов'язані з вірою в магічне значення висловлювань. Так, наприклад, за певних умов не можна було називати імена духовних істот чи божеств (щоб вони не з'явилися, почувши своє ім'я), і на їх означення вживали описові формули: «Той, що живе в лісі» (Дух лісу), «Той, що пускає стріли» (Перун), «Той, кого не згадують проти ночі» (чорт) тощо.

Загадки широко використовуються на уроках української мови, сприяють розвитку мислення учнів, викликають цікавість до пропонованої теми. Досить часто слово-відгадка є об'єктом мовного дослідження (звуковий, дериватологічний, морфологічний аналіз).

Прислів'я і приказки - невеликий за обсягом жанр, влучні висловлювання, що відображають історію, культуру, традиції, звичаї, вірування, побут народу, його особливості світосприймання, способу мислення, психіки, національної ментальності. Більшість науковців не розмежовують прислів'я та приказки, а відносять їх до одного жанру. Узяті з різних джерел народної словесності на основі безпосередніх спостережень над навколишнім життям, вони відзначаються глибиною думки, влучністю вислову; увібравши багатовіковий досвід народу і його світогляд, становлять невід'ємний пласт народної філософії - скарбницю мудрості.

Прислів'я і приказки розрізняються за певними структурними особливостями. Прислів'я - довершений за змістом вислів, який має граматично й інтонаційно оформлене судження, в якому висловлено присуд, повчання, що частіше має форму складного речення двочленної структури: «Поженешся за двома зайцями - жодного не здоженеш». Приказка – це простий образний вислів чи мовний зворот, який влучно характеризує людину, її вчинки, явища життя без притчі, без судження, без висновку і є елементом ширшого судження: «Гнатися за двома зайцями». Прислів'ям

властиве повне вираження думки, приказка висловлює думку неповно, часто є частиною прислів'я.

Отже, прислів'я – судження, яке дає узагальнений висновок, що може бути застосований при характеристиці аналогічних фактів або явищ, а приказка – частина судження, позбавлена узагальнюючого характеру, що передає лише якийсь психологічний момент чи образний натяк.

Серед малих жанрів дитячої усної творчості окремо виділяються прозивалки, дражнилки, мирилки.

Прозивалки виникають під час суперечки між дітьми як відповідь на образу, недобррозичливе ставлення, певні жести та гримаси, бажання самоствердитися через дошкульне слово, встановити справедливість, покарати кривдника, стати на захист справедливості чи зупинити хвальказнайку. Дражнилки – ритмізовані словесні формули, використовуючи які діти виражають негативне ставлення до когось, пробуючи викликати зворотню реакцію. Вони коротші, ніж прозивалки і не називають імені висміюваного, мають більш узагальнений характер. Мирилки – це короткі віршовані твори, які говорять діти на знак примирення, за призначенням вони протилежні до прозивалок і використовуються з метою відновлення товариських стосунків. Ці жанри використовуються дітьми у побутовому спілкуванні спонтанно, переважно у початковій та середній школі.

Серед жанрів усної народної творчості важливе місце займають твори, що створюються і виконуються дорослими - народні пісеньки, потішки, забавлянки, колискові пісні. Наприклад, потішки «Водичко, водичко», «Чок, чок, чобіток», пісеньки-пестушки «Ладусі-ладусі», «Сорока-ворона», «Іде коза рогата» тощо, які створюють у дітей гарний настрій, викликають позитивні емоції, розвивають мовлення, музичний слух. Забавлянки, потішки – це коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами і покликані зміцнювати дитину фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій. Це своєрідна форма емоційного

спілкування дорослих з дитиною, побудована на глибокому знанні психології дитини різного віку (Додаток Б).

Колискові пісні належать до найбільш ужиткової народно-поетичної спадщини, яку використовує народна педагогіка для виховання дитини. Висока художність цього жанру фольклору залишає слід у душі дитини і стає фундаментом для подальших естетичних уподобань людини. Цей жанр української народної творчості складають і виконують дорослі для дітей, які тільки починають опановувати мову.

Колискова має емоційно насичену функцію встановлення контакту між матір'ю та немовлям без сторонніх слухачів. У ній передається глибока материнська любов, оспівується світ добра, справедливості й краси, який кожна матір прагне виплекати у своєї дитини. Ці твори захоплюють своєю безпосередністю, ніжністю, простотою, передають почуття духовності, чемності (добре, погано, можна, не можна), моральності, чесності, шанобливого ставлення до праці, сприяють ознайомленню дитини з довкіллям, це перші поетичні та музичні твори в житті дитини.

Колисковим пісням як жанровій різновидності усної народної творчості притаманні специфічні риси та характерні тільки для них особливості: оспівування дитини й матері, турбота про маля; наявність супроводжуючих дійових осіб – Котика, Дрімоти тощо (Додаток В).

Отже, система фольклорних жанрів, вироблена і культивована українським народом упродовж віків, стала основою для зростання професійних мистецтв, пов'язаних зі словом, зокрема літератури і театру. Сюжети, теми, образи і стиль народного мистецтва використовуються в професійній музиці, живописі, кіно, телебаченні.

Доходимо висновку, що фольклор живе і розвивається, виявляє здатність відгукуватися на події, що збуджують уяву людей, зачіпають інтереси суспільства. Усна творчість народу завжди в авангарді художнього відображення життя. Саме в усному спілкуванні найповніше розкриваються творчі можливості людини, у якому розвиваються художні елементи нової

фольклорної традиції. Народна творчість буде існувати, доки існуватиме усне спілкування, доки існуватиме людство.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ МОВНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

2.1. Принципи і методи формування мовленнєвої компетентності учнів на основі вивчення української народної творчості

Досліджуючи процес формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів засобами української народної творчості, головною метою якої є створення сприятливих умов для творчої самореалізації та особистісного становлення кожного учня, формування його життєвої компетентності, у тому числі мовно-мовленнєвої, ми виділили основні методичні засади його організації.

Під час навчання української мови в середній школі вчитель-словесник має застосовувати такі основні підходи:

Особистісний підхід, що враховує індивідуальні можливості і здібності учнів, пропонує створення комфортних умов для навчання та саморозвитку, передбачає забезпечення розвитку духовних та інтелектуальних якостей учнів, дає можливість реалізувати себе в різних видах діяльності.

Компетентнісний підхід передбачає формування в учнів професійних та життєвих компетентностей.

Загальнодидактичний підхід передбачає реалізацію загальнодидактичних принципів у процесі навчання української мови в закладах загальної середньої освіти.

Системно-лінгвістичний підхід забезпечує вивчення української мови в середній школі як системи взаємопов'язаних розділів.

Соціокультурний підхід передбачає подання відомостей про матеріальну й духовну культуру українського народу через фольклорні,

художні, публіцистичні та науково-популярні тексти як ілюстрації до лінгвістичної теорії.

Комунікативно-діяльнісний підхід сприяє формуванню на уроках української мови комунікативної компетентності учнів.

Дослідницький підхід забезпечує формування в учнів дослідницької компетентності, пізнавальної діяльності, виробленню критичного мислення та аналізу мовних явищ, розвитку навичок спостерігати, аргументувати, робити певні висновки. Цей підхід здебільшого застосовують у старших класах середньої школи.

Крім того, можемо виділити культурологічний та особистісно-орієнтований підхід, що сприяють розвитку мовно-мовленнєвої компетентності, яка допомагає учневі соціалізуватися в сучасному глобалізованому світі.

Культурологічний підхід полягає в тому, що основними завданнями в процесі інтеграції України до європейської спільноти є орієнтація на загальноєвропейські вимоги та рекомендації щодо реформування вищої освіти та формування культурологічної компетентності майбутніх педагогів.

У процесі здійснення освітнього процесу, вчитель має організувати навчання на культурологічному підході з урахуванням особливостей багатьох культур, зокрема вивчення української народної культури, засвоєння закріплених у ній морально-етичних цінностей та настанов. Усна народна творчість – це джерело художньої літератури, завдяки якій здобувач освіти опановує найцінніше багатство – українську мову, історію, звичаї, традиції тощо.

У процесі аналізу досліджень науковців Л. Мирошніченко, Д.Затонського, О. Слободенюк, можна виділити такі структурно-функціональні елементи культурологічного підходу:

- система вмінь та знань, які актуальні для певної історичної епохи; розуміння типу культури, до якої вона належить, і прийомів особистісного розвитку в процесі знайомства з нею;
- усвідомлення взаємозалежності культури, моралі, особистості, людських цінностей та освіти в суспільстві;
- уявлення про місце й образ педагога як носія культури і знань в процесі педагогічної діяльності.

Результатом цього підходу опанування елементів культури, навчання, поведінки, моралі, спілкування. Слід зацентувати увагу на необхідності взаємозв'язку освіти і культури, що встановлюється через збереження, узагальнення і відродження культурноосвітніх традицій етносу, народу, нації. Сучасний вчитель має спрямувати свої зусилля на формування культурологічних компетентностей, що тісно взаємопов'язані з мовно-мовленнєвою компетентністю.

Мовленнєва компетентність, яка формується засобами літературної діяльності, передбачає здатність передавати художньо-естетичні враження від сприйняття фольклорних і літературних творів, що показує ціннісне ставлення учня до художнього слова як культурного явища, електронної чи друкованої книги, достатній для художньої комунікації рівень мовленнєвої ерудиції.

Особистісно орієнтований підхід є провідною тенденцією розвитку світових процесів соціуму, що базується на централізації на підвищення ролі особистості в усіх сферах діяльності, оскільки якщо члени суспільства не задовольняються свої основні потреби, процес його розвитку відсутній. Особистісно-орієнтований підхід у закладах освіти максимально сприяє врахуванню здібностей, інтересів, прав, потреб для цілеспрямованого розвитку учня, враховує його вікові особливості розумового, психологічного та фізичного розвитку.

Особистісно-орієнтований підхід до розвитку мовлення надає можливість врахувати рівень мовленнєвого розвитку та мовні здібності,

наміри, індивідуальні особливості кожного здобувача освіти, стимулювати ці творчі прояви з орієнтацією на його індивідуальність.

Відповідно до вимог сучасної мовної освіти виникає необхідність змінювати методологічні позиції. Учень є мовленнєвою особистістю, яка під керівництвом учителя має навчитись доречно і грамотно висловлювати свою думку, ефективно та вільно спілкуватись, бути готовим до успішного життя в суспільстві. Виконання освітніх і соціальних завдань в роботі закладу освіти забезпечується за умови, коли педагоги та психологи використовують основні принципи для врегулювання і спрямування процесу становлення мовленнєвої особистості учня.

У процесі навчання української мови в загальноосвітній школі вчитель-словесник має дотримуватися принципів навчання.

Зауважию, що поняття «принципи навчання» вживають у трьох значеннях:

- 1) основні правила, вимоги щодо організації навчально-виховного процесу, які впливають із закономірностей процесу навчання;
- 2) своєрідні правила навчальної діяльності вчителя, шляхи взаємодії вчителя та учнів;
- 3) вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, застосування методів і прийомів, побудова системи вправ, підготовки і проведення уроків української мови [31].

Отже, **принципи навчання** – це правила взаємодії учасників освітнього процесу; практичні вказівки, якими користуються в конкретній навчальній ситуації.

У лінгвометодичній літературі є кілька класифікацій принципів навчання мови. Одну з найповніших та найпереконливіших класифікацій запропонувала М. Пентилюк [53]. Відповідно до цієї класифікації принципи навчання української мови поділяють на *загальнодидактичні* та *лінгводидактичні*. Загальнодидактичні принципи навчання ґрунтуються на дидактичних, психологічних та власне практичних основах навчання, серед

них виокремлюють традиційні та нові (сучасні, інноваційні), зокрема:

- 1) *принцип науковості* – основний загальнодидактичний принцип, що вказує на необхідність подавати учням лише науково достовірні знання, які не суперечать сучасній лінгвістичній науці [31], і відповідно до якого учням подають лише перевірені й усталені в сучасній мовознавчій науці факти, використовують терміни, якими послуговуються в цій галузі, не допускається спотворення мовного матеріалу заради доступності;
- 2) *принцип системності* – згідно з ним навчальний предмет побудовано за внутрішньою логікою науки, яку вивчають; систематичність виявляється в тому, що мовні явища подають у їх семантичному, граматичному та комунікативному аспектах. Учні вивчають матеріал від простого до складного, спираючись на знання та вміння, отримані на попередніх етапах навчання, зокрема в молодших класах;
- 3) *принцип послідовності* – передбачає послідовне подання лінгвістичного матеріалу з опорою на вивчене, тісно пов'язаний з принципом системності, оскільки мовний матеріал у шкільному курсі варто подавати як цілісну систему причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, тема «Рід іменника» мусить випереджати тему «Поділ іменника на відміни та групи»; розділ «Синтаксис» потрібно вивчати після розділу «Морфологія». Принцип послідовності також проявляється у послідовному ускладненні тем і практичних завдань;
- 4) *принцип наступності* – вимагає від учителя враховувати логіку предмета та його окремих розділів, наголошує на потребі опиратися на попередні знання під час вивчення нового. Відповідно до цього принципу вчитель не повинен пояснювати учням уже відомий їм матеріал, а лише пригадати ті лінгвістичні відомості, які учні вивчали попередньо. Подаючи тему, педагог апелює до попередніх знань, акцентує особливу увагу на новому та наголошує на тому, для чого ці знання будуть потрібні в майбутньому. Наступність виявляється у зв'язку мовних курсів;
- 5) *принцип перспективності* – загальнодидактичний принцип, згідно з

яким учитель не лише подає новий матеріал, а й акцентує увагу учнів на взаємозв'язку між лінгвістичними темами, оскільки отримані попередньо знання є важливими для вивчення майбутніх тем. Наприклад, уміння учнів визначати рід іменника знадобиться їм для визначення відміни;

б) *принцип доступності* – загальнодидактичний принцип, відповідно якого під час вивчення лінгвістичних тем потрібно враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів щодо сприймання мовного матеріалу, необхідно обґрунтовано переходити від елементарного до складнішого, від відомого до невідомого. Учитель повинен подавати матеріал науково, однак не перевантажувати власне мовлення складною, невідомою учням і не передбачуваною програмою термінологією;

7) *принцип наочності* – загальнодидактичний принцип, який передбачає таку організацію уроку, яка забезпечує засвоєння теоретичного матеріалу через використання таблиць, схем, карт, малюнків, технічних засобів навчання тощо. Реалізація цього принципу допомагає учням швидше опанувати абстрактні поняття, сприяє активізації уваги, розвитку логічного мислення, емоційного сприйняття мовних явищ;

8) *принцип зв'язку теорії з практикою* – принцип, який зобов'язує вчителя подавати мовну теорію так, щоб учні усвідомлювали її практичну значущість і вчилися за допомогою теоретичних відомостей вирішувати практичні завдання;

9) *принцип зв'язку навчання з вихованням* – принцип навчання, відповідно до якого вчитель повинен не лише навчати учнів мовної теорії та її реалізації на практиці, але й за допомогою вдало підібраних текстів (окремих речень, ілюстрацій) виховувати національно свідому, високоморальну особистість;

10) *принцип зв'язку навчання з життям* – принцип, який зумовлює необхідність не лише навчати учнів, а й розвивати в них навички володіння мовою як засобом пізнання дійсності, формулювання думки, засобом вираження бажань та формування світогляду;

- 11) *принцип свідомості* – загальнодидактичний принцип, який вимагає зрозумілого викладу матеріалу, забезпечує повне розуміння мовних явищ, навчає учнів мислити, сприяє усвідомленню того, що матеріал потрібно не просто завчити, а й зрозуміти його, осмислити;
- 12) *принцип інтенсивності* – принцип навчання, згідно з яким варто так організувати навчальний процес, щоб учні за мінімальний термін отримали максимум знань;
- 13) *принцип індивідуального підходу до учнів* – загальнодидактичний принцип, основним завданням якого є сформувати в кожному учневі національно свідому мовну особистість. Для цього кожен учень мусить бути в центрі уваги вчителя;
- 14) *принцип креативності* – принцип навчання, який передбачає постійний розвиток творчої діяльності учнів у різних видах роботи з дидактичним матеріалом (написання творів, переказів тощо). З одного боку, цей принцип вимагає розвивати творчі здібності учнів, а з іншого, зобов'язує вчителя виявляти власну креативність у проведенні уроку та укладанні дидактичних завдань;
- 15) *принцип міцності знань* – загальнодидактичний принцип, відповідно до якого вчитель повинен так організувати навчальний процес, щоб учні могли відтворювати в пам'яті вивчене й застосовувати здобуті знання на практиці;
- 16) *принцип активності* – принцип навчання, який передбачає таку організацію навчальної роботи, коли активні і вчитель, і учень. Для цього вчитель-словесник мусить використовувати під час уроку різноманітні методи та прийоми, які б активізували увагу учнів, зацікавили їх, робили активними на уроці;
- 17) *принцип природовідповідності* – дидактичний принцип, відповідно до якого вчитель повинен організувати навчально-виховний процес з урахуванням дитячої психології, вікових особливостей учнів;

До сучасних загальнодидактичних принципів навчання відносять такі, як гуманізація, гуманітаризація, єдність національного та

загальнолюдського, розвивальний характер навчання, співтворчість, співробітництво, індивідуалізація та диференціація, оптимізація та ін.

Лінгводидактичні принципи навчання поділяють на загальнометодичні та специфічні (рівневі).

До лінгводидактичних загальнометодичних принципів навчання належать: функційний, екстралінгвістичний, історичний, нормативно-стилістичний, взаємозалежність мови та мислення, зв'язок навчання кількох мов, взаємозалежність усного та писемного мовлення, принцип міжпредметного та внутрішньопредметного зв'язку.

Серед лінгводидактичних специфічних (рівневих) принципів виділяють: лексико-синтаксичний, структурно-семантичний, структурно-словотвірний, парадигматичний, інтонаційний, зіставлення звуків і букв, зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю, вивчення морфології на синтаксичній основі, навчання фонетики на текстовій основі, зв'язок навчання пунктуації і виразного читання та ін.

Згідно з проведеними дослідженнями вважаємо, що для формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів найбільш дієвими є принципи природовідповідності, доступності, культуровідповідності, особистісного розвитку та наочності.

Принцип природовідповідності першим описав педагог Я.А.Коменський, який порівнював життя людини з порами року і стверджував, що в природі, як і в житті людини, все проходить своєчасно, а тому навчальний матеріал має бути структурованим, розділеним відповідно до віку і бути доступним для вивчення дітьми даного вікового періоду.

Такий погляд на навчання тісно пов'язаний з принципом доступності, який спонукає враховувати особливості розвитку дитини, а також аналізувати навчальний матеріал з точки зору можливостей дітей, щоб вони не відчували інтелектуальних, моральних, фізичних перевантажень.

Принцип культуровідповідності передбачає формування мовно-мовленнєвої компетентності літературними засобами, пов'язаними з історією, традиціями, культурними надбаннями народу, зокрема українською усною народною творчістю. Цей принцип полягає в нерозривному зв'язку культурного надбання народу з навчанням, вихованням, знанням його культури та історії. Принцип культуровідповідності має використовуватись у всіх сферах життя людини, а особливо підростаючого покоління – у взаєминах, побуті, виробничій діяльності, кіно, радіо, театрі, телебаченні, літературі і найголовніше – в освіті та вихованні.

Важливим є принцип особистісного розвитку дітей у формуванні мовленнєвої компетентності, який передбачає, що кожна методика має містити в собі широкий спектр необхідного впливу на здобувачів освіти з метою забезпечення психологічного комфорту засобами їхньої мовленнєвої практики, створити такі умови для учня, щоб заняття були цікавими, очікуваними і бажаними.

Педагогічні технології мають бути пристосовані до мовно-мовленнєвих здібностей та індивідуальних особливостей дітей певного віку так, щоб дитина надалі могла всебічно розвиватись і реалізовувати свої інтереси, мотиви та бажання. Цей принцип є досить важливим для всебічного розвитку особистості для розвитку інтелектуальних та фізичних здібностей, духовних якостей.

Одне з провідних місць в організації освітнього процесу займає принцип наочності. Підставою для застосування наочного матеріалу є можливість мобілізувати психічну активність учнів, підняти зацікавленість дітей до занять, переводити свідому увагу в підсвідому, знижувати втому, підвищувати рівень творчої уяви тощо.

Формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів засобами української народної творчості сприяє розвитку зв'язного мовлення як процесу формування внутрішнього суб'єктивного світу свідомої та здорової

особистості. Розв'язання таких проблем мовленнєвої компетентності дітей має здійснюватися в процесі щоденного спілкування з вчителями, батьками та однолітками.

Різні аспекти формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів розкрито в дослідженнях А.М. Богуш, Л. Варзацької, М. Вашуленка, С.Караман, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівського, Г.Шелехової та інших.

Розвиток комунікативної компетентності починається з набуття дитиною вміння встановлювати контакт із партнером у спілкуванні, дотримуючись усталених правил етикету. Передусім дитина спостерігає і наслідує приклади спілкування у повсякденному житті, а тому її комунікативній поведінці притаманна широка палітра емоційно-інтонаційного забарвлення.

Учні особливо чутливі до мовлення, його граматичної будови й досить критично ставляться до чужих та власних висловлювань, у процесі спілкування помічають мовні помилки, виправляють їх, аналізують, удосконалюють свої мовно-мовленнєві знання.

У процесі вивчення мовного матеріалу варто організувати мовленнєве розвивальне середовище, що забезпечить доброзичливу атмосферу для впевненої мовленнєвої діяльності учня, висловлення власної думки, використання матеріалів усної народної творчості. Таке середовище може бути організовано як кабінет української мови, у якому можуть бути представлені такі елементи:

- книжковий куточок, який періодично поповнюються новими цікавими казками, віршами, оповіданнями, творами, що не залишаться поза увагою школярів;
- куточок дослідницької діяльності, який дає змогу дітям досліджувати мовні явища, аналізувати та обговорювати твори, висувати власні гіпотези, припущення, логічно робити висновки;

- народознавчий куточок ігор, у якому представлені сценарії проведення народних свят, українські костюми, відео- та фонозаписи творів усної народної творчості, що сприятиме формуванню мовно-мовленнєвої компетентності засобами фольклору;

- куточок усамітнення, де учень має змогу усамітнитися з улюбленою книгою, поспілкуватися з другом.

Учитель має можливість розширити цей перелік відповідно до особливостей своїх учнів, проте повинен пам'ятати, що цікаве середовище спонукає дітей до дії, до мовленнєвої діяльності, розвиває естетичні почуття.

Отже, основною формою навчальної діяльності є урок, під час якого на основі визначених підходів та принципів педагога систематично та послідовно формують в учнів мовно-мовленнєву компетентність. Особливу увагу слід приділити заняттям, які присвячені формування мовної та мовленнєвої компетентностей засобами української народної творчості.

2.2. Рівні сформованості мовно-мовленнєвої компетентності учнів у процесі вивчення української народної творчості

Еспериментальна частина нашого дослідження проводилась протягом 2022-2023 навчального року на базі Руднівського ліцею Путивльської міської ради Сумської області.

Для дослідження ми обрали групу з 8 учнів.

Константувальний етап мав на меті визначити критерії та показники сформованості мовно-мовленнєвої компетентності, їх вимірювання, кількісну та якісну обробку отриманих даних. Критерії сформованості мовно-мовленнєвої компетентності дітей були обрані відповідно до компетенцій, яких набуває учень під час її формування: фонетичний, лексичний, граматичний, діа- та монологічний, комунікативний. До кожного критерію були дібрані відповідні показники, представлені в табл.1.

Таблиця 1.

Критерії та показники сформованості мовленнєвої компетентності дітей

Критерії	Показники
Фонетичний	А) Правильна вимова звуків Б) Виразність мовлення В) Розвиток фонематичного сприймання мови
Лексичний	А) Семантика слів Б) Словниковий запас
Граматичний	А) Правильність синтаксичної будови мовлення Б) Правильність морфологічної будови мовлення

Діа- та монологічний	А) Зв'язне мовлення репродуктивного характеру Б) Зв'язне мовлення творчого характеру В) Навички діалогічного мовлення
Комунікативний	А) Ініціативність спілкування Б) Наявність формул мовного етикету

На основі цих показників виділяємо чотири рівні сформованості мовленнєвої компетентності:

- 1) початковий;
- 2) репродуктивний;
- 3) нормативний;
- 4) інтуїтивний.

Початковий рівень сформованості мовно-мовленнєвої компетентності характеризується тим, що учні не можуть створювати ані монологічні, ані діалогічні висловлювання; потребують допомоги педагога, використовують у діалозі кілька реплік, у їхніх висловлюваннях відсутня сюжетна лінія, композиційна побудова, логіка. В описових розповідях, висловлюваннях з власного досвіду, сюжетних розповідях використовує 3-5 речень, не може побудувати розповідь-міркування.

Учень на початковому рівні сформованості мовно-мовленнєвої компетентності використовує прості називні та непоширені речення, між якими довготривалі паузи.

Репродуктивний рівень сформованості мовно-мовленнєвої компетентності характерний для учнів, які в монологічному мовленні припускаються помилок, мають велику кількість композиційних порушень, діалогічне мовлення не має єдності, й побудувати його без допомоги вчителя учням складно. Кількість речень у розповідях описового характеру 3-4 (приблизна кількість слів в одному реченні – 9-13), сюжетних – 4-7 (приблизна кількість слів в одному реченні – 10-17), висловлювань з

власного досвіду – 3-5 речень (приблизна кількість слів в одному реченні – 10-17).

У мовленні мають багато довгих пауз, вживають мало поширених та складних речень. Учні репродуктивного рівня не достатньо розуміють значення фразеологізмів, слів у переносному значенні.

Нормативний рівень сформованості мовленнєвої компетентності притаманний учням, які вміють фантазувати та експериментувати з мовним матеріалом. Вони вміють створювати різні типи дискурсів, що є завершеними, синтаксично і логічно правильними; вміють створювати власні діалоги. У мовленні майже відсутні довгі паузи. Монологічне мовлення оформлено правильно (відповідно до теми та композиційної будови), проте можливі незавершеність думки, недостатня логічність викладу матеріалу, лексичні та граматичні помилки.

Кількість речень у розповідях описового характеру 5-6 (приблизна кількість слів в одному реченні – 15-18), сюжетних – 7-8 (приблизна кількість слів в одному реченні – 18-23), висловлювань з власного досвіду – 6-7 речень (приблизна кількість слів в одному реченні – 18-23). Учень використовує складні речення, у висловлюваннях спирається на власний мовний, життєвий досвід, він ініціативний у спілкуванні, створює мовленнєві сюжети, може творчо самовиражатись, доцільно використовує слова в переносному значенні та малі жанри усної народної творчості.

Інтуїтивний рівень сформованості мовленнєвої компетентності властивий учням, які вміють експериментувати з мовним матеріалом, утворюють оригінальні синтаксичні та логічні дискурси (монологи та діалоги). Діти самостійно створюють діалог. Монологічне висловлювання характеризуються правильною побудовою речення, чітким формулюванням думки відповідно до теми та жанру висловлювання. Кількість речень у розповідях описового характеру 7-8 (приблизна кількість слів в одному реченні – 20-24), сюжетних – 9-11 (приблизна кількість слів в одному

реченні – 23-30), висловлювань з власного досвіду – 8-9 речень (приблизна кількість слів в одному реченні – 23-30).

Учні використовують різні за структурою речення, що лексично і граматично правильні, ініціативні в спілкуванні, розуміють переносне і пряме значення слів, використовують прислів'я, приказки, образні вирази. Характерним є творче мовленнєве самовираження.

Надані параметри оцінювання рівнів сформованості мовленнєвої компетентності дітей стали основою для проведення діагностичних етапів експериментальної роботи.

На етапі констатувальної діагностики ми застосували експериментальні завдання, а саме: розповідь за картиною про природу та розповідь на тему «Моя Країна»

Оцінили індивідуально показники сформованості мовленнєвої компетентності за 5-тибальною шкалою відповідно до вищенаведених рівнів: інтуїтивний – 5 балів, нормативний – 4 бали, репродуктивний – 3 бали, початковий – 1 бал (див. табл. 2).

Таблиця 2

Результати діагностики сформованості мовленнєвої компетентності на констатувальному етапі.

Критерії	Фонетичний			Лексичний		Граматичний		Діа- та монологічний			Комунікативний		Сума балів
	А	Б	В	А	Б	А	Б	А	Б	В	А	Б	
Порядковий номер учня													
Учень 1	5	5	4	4	4	5	5	4	5	5	4	5	55
Учень 2	4	4	5	5	4	5	5	5	4	5	5	5	56
Учень 3	4	4	5	5	3	4	5	3	5	4	4	4	50

Учень 4	4	5	5	4	3	5	4	4	4	4	3	5	50
Учень 5	4	4	4	3	3	3	4	5	5	4	5	4	48
Учень 6	5	5	4	3	3	3	5	3	4	4	4	5	48
Учень 7	3	3	3	4	4	4	4	4	5	5	5	5	49
Учень 8	5	5	4	4	4	3	3	5	3	5	5	5	51

З метою визначення рівня сформованості мовленнєвої компетентності, підрахувавши отримані результати, ми розробили кількісні показники, через які визначили в кожного учня його загальний рівень сформованості мовленнєвої компетентності:

- початковий – 0-12 балів;
- репродуктивний – 35-38 бали;
- нормативний – 45-55 балів;
- інтуїтивний – 45-55 балів.

Опрацьовані результати показали, що з 8 дітей репродуктивний рівень мають 2 особи (16%) нормативний 3 особи (42%), інтуїтивний 3 особи (42%).

Для унаочнення ми зобразили отримані дані графічно у відсотковому відношенні (рис. 1).

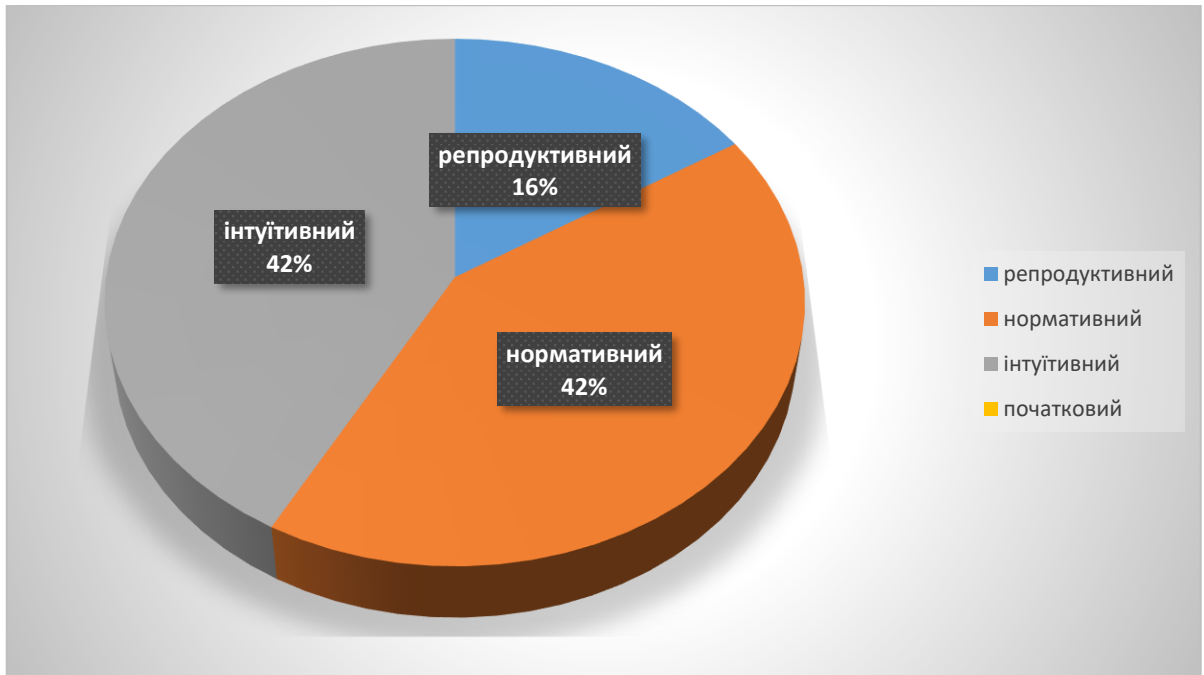

Рис.1. Рівні сформованості мовленнєвої компетентності дітей на констатувальному етапі.

Крім того, під час експериментальної частини першого етапу дослідження ми виявили, що більшій кількості дітей притаманні такі мовленнєві порушення:

- фонетичні та лексичні порушення, які є результатом впливу російської мови;
- використання великої кількості займенників;
- бідний словниковий запас;
- довгі паузи в мовленні;
- недостатнє використання у мовленні прислів'їв, приказок, а також фразеологізмів.

2.3. Методичні рекомендації щодо формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів у процесі вивчення української народної творчості

З огляду на проведені дослідження, можна зробити висновок, що слово є основним засобом впливу на людину, воно впливає на її почуття, може стати засобом підготовки, настроювання на естетичні переживання джерелом естетичної насолоди.

Важливим завданням сучасної школи є формування у здобувачів освіти умінь і навичок вільного володіння мовою та мовленням – опанувати систему сучасної української мови, навчити практично застосовувати свої знання, чітко і логічно будувати речення, вміти чітко формулювати і відстоювати власну думку, вміло вести діалог та монолог. Крім того, слід обов'язково навчити дітей пробуджувати, висловлювати свою уяву та фантазію. Українська мова стає більш зрозумілою і краще засвоюється учнями, коли в основу її вивчення покласти принцип народності. Він сприяє прищепленню учням любові до рідної мови, до народного слова через широке використання всіх видів і жанрів народної творчості (казок, легенд, оповідань, пісень, малих фольклорних жанрів). Цьому сприятимуть творчі завдання на складання загадок, скоромовок та інших жанрів народнопоетичної творчості, засвоєння учнями мовленнєвого етикету, залучення їх до збирання скарбів народної мудрості.

Систематичне і творче використання учителем народного фольклору на уроках сприятиме формуванню у них почуття любові до рідної мови, виробленню вміння чітко, логічно і виразно передавати власні думки.

Учитель української мови та літератури в середній школі має розробити певну систему, яка має допомагати учням поступово оволодівати культурою мовлення, ґрунтуватися на українській народній творчості. Наприклад, із прислів'їв і приказок учитель-словесник може скласти для учнів своєрідні народні заповіді про красу рідної мови, її роль у житті людини, культуру мовлення. У процесі засвоєння української народної

творчості учні проймуться почуттям поваги до народних думок про мову, збагнуть, як завжди народ вимогливо ставиться до кожного слова, дбає про чистоту і культуру рідної мови:

Хто своєї мови цурається, хай сам себе встидається.

Мова – не полова, пізнати з мови, якої хто голови.

Скажеш – не вернеш, напишеш – не зітреш, відрубаси – не приставиш.

Хто багато говорить, той мало творить.

Птицю пізнати по пір'ю, а чоловіка по бесіді.

Більше слухай, а менше говори.

Не кидай слова на вітер.

Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

Говорити і не думати – те саме, що стріляти і не цілити.

Або розумне казати, або зовсім мовчати.

Треба знати, що де сказати.

Знаєш – кажи, не знаєш – мовчи.

Чоловіка міряють словом, а не ліктем.

Діти рідко користуються у своєму мовленні прислів'ями та приказками, але коли почують влучний вислів, то задумуються над його змістом. Тому завдання вчителя – вміло спрямувати хід їхніх думок. Прислів'я і приказки також розвивають розумові здібності дитини, адже над кожним прислів'ям треба добре подумати: кожне з них – своєрідна задача.

Під час уроків учитель повинен наголошувати учням на тому, що мова, збагачена народними висловами, приємна, багата і соковита, сприймається легко, і сказане надовго запам'ятовується. Безперечно, що уроки рідної мови є важливим джерелом виховання в учнівській молоді національних рис українців.

Розвитку культури мовлення в дітей сприяє широке використання уривків з прислів'їв, приказок, загадок, фразеологізмів, скоромовок, лічилок тощо. Так, на уроках рідної мови учитель може запропонувати учням

вивчити прислів'я і приказки про слово, його значення, силу і вплив на співрозмовника, зокрема:

Бджола жалить жалом, а чоловік – словом.

Від меча рана загоїться, а від лихого слова – ні.

Від теплого слова і лід розмерзає.

Добре слово краще, ніж готові гроші.

Слово дорожче золота.

Слово не стріла, а глибше ранить.

Загальновідомо, що уроки зв'язного мовлення збагачують словниковий запас учнів, сприяють розвитку усного та писемного мовлення, а також виробляють у дітей уміння застосовувати набуті знання з орфографії та синтаксису.

Серед багатьох видів робіт з розвитку зв'язного мовлення варто відзначити важливість складання оповідань за прислів'їв. Ця робота полягає в тому, що після розгляду та пояснення значення прислів'я, добираємо кілька варіантів зачину тексту, а потім розпочинається творча самостійна робота учнів. Вчителю варто дібрати ілюстрації, які перегукуються із змістом прислів'я, - це полегшить творчий процес.

Такі види завдань можуть бути використані і на уроці під час виконання вправ, закріплення матеріалу та як окремий вид творчих робіт, творче домашнє завдання.

Мета проведення різноманітної роботи з прислів'ями не полягає лише у визначенні і вивченні конкретних правил культурної поведінки (формування інтелектуального компонента). Доцільно ставити дітям запитання такого змісту: Чому саме таке правило зафіксовано в прислів'ї? До чого може привести порушення цього правила? Чому необхідно його виконувати? За допомогою подібних запитань з'ясується причинно-наслідковий зв'язок, який закладено в прислів'ї, що викликає в дітей відповідні емоції (формування емоційного компонента).

Загадка на уроці допомагає мовно-мовленнєвій підготовці учнів. Щоб скласти загадку, необхідно надати образної форми вираження звичайним явищам та предметам, поставити метафоричне, дотепне запитання. Основний лексичний склад загадок становить символіка образів (дівчина – струнка берізонька). На відміну від інших жанрів фольклору, загадка містить поєднання образного, влучного та своєрідного живого мовлення. Найістотнішим завданням загадки є виховання спостережливості в учнів.

Створення власних загадок є підґрунтям для майбутніх поетичних спроб дітей.

Вивчення з дітьми загадок, прислів'їв, скоромовок, лічилок на уроках мови сприяє новаторському підходу в застосуванні різноманітних прийомів з вдосконалення методик навчального процесу, створює атмосферу творчої співдружності вчителя з дітьми, поширює вибір методів народної педагогіки, народознавства.

Віками в етнопедагогіці існує випробувана ефективність мініатюрних логічних завдань – загадок, що сприяють розвитку дитячої допитливості, тренуванню мислення. Тому на уроках рідної мови часто використовують загадки.

Під час розроблення завдань, ми спирались на програмовий зміст занять:

- Зв'язне мовлення;
- Звукова культура мовлення;
- Словникова робота;
- Розвиток мовлення, пам'яті та уяви;
- Формування орфоепічних норм;
- Формування фонетичної компетентності;
- Формування орфографічної компетентності.

Однією з вимог до проведення заняття було врахування досвіду учнів, адже сучасні освітні стандарти сформовані на трьох засадах –

диференціація, інтеграція та гуманізація. Провідним принципом в сучасній дидактиці є інтеграція, тобто поєднання різних видів діяльності, знань із різних галузей на одному інтегрованому занятті.

Основною формою формування мовленнєвої компетентності дітей стали заняття, в яких використовувались жанри та засоби літературного мистецтва: казки, оповідання, загадки, прислів'я, приказки, фразеологізми тощо.

На заняттях було використано різноманітні методи формування мовно-мовленнєвої компетентності дітей:

- Розповідь за малюнком, спостереженнями, досвідом;
- Висловлювання “ланцюжком” за початком, який задає вчитель;
- Створення ситуацій для спілкування в парах з метою одержання інформації;
- Інсценізація прослуханих або колективно складених казок, оповідань;
- Розігрування мовленнєвих ситуацій, на основі власного досвіду;
- Розігрування уявних (за словесним описом) мовленнєвих ситуацій;
- Проведення рольових ігор;
- Співпраця в парах, у мінігрупах, під час якої учні у процесі спільної діяльності, спілкуючись, домовлялися про розподіл ролей та особливості виконання завдання;
- Переказування тексту з орієнтацією на слухача.
- Інтерактивні форми роботи.

Зокрема, слід звернути особливу увагу на інтерактивне навчання, оскільки є можливість задіяти одночасно усіх учнів класу; учні навчаються працювати у команді; формується доброзичливе ставлення до опонента; створюється «ситуація успіху»; кожна дитина має можливість пропонувати свою думку; за короткий час опановується велика кількість матеріалу;

формуються навички толерантного спілкування; вміння аргументувати свій погляд, знаходити альтернативне рішення проблеми.

У процесі навчання рекомендуємо використовувати такі інтерактивні технології:

- «Гронування»;
- Складання «павутинки»;
- «Асоціативний кущ»;
- «Роз'єднай слова» ;
- «Дешифрувальник»;
- «Кубування» (робота в групах);
- «Мікрофон»;
- «Крісло автора»;
- Інтерв'ю;
- Сенкан;
- «Криголам»;
- Театралізування та інші.

Нашою основною задачею була активізація мовленнєвої діяльності дітей через засоби художньої літератури, зокрема усної народної творчості.

Пропонуємо добірку вправ для уроків з української мови на основі творів усної народної творчості.

Вправа 1. У поданих нижче народних прислів'ях і приказках вставте пропущені слова, найбільш вдалі за значенням. Поясніть їх значення.

Без праці жити – тільки небо ...

Без труда нема ...

Будеш ... - будеш кормитися.

Вчорашнього дня шукав, а що робив, ...

Все хіхоньки та ... , а роботи ні крапельки.

До їжі вовк, а до роботи ...

За сто робіт береться, а ні одне не ...

Краще добре ..., ніж гарно говорити.

(Слова для довідки: *коптити, плода, трудитися, не знав, хатоньки, заєць, ведеться, робити*).

Вправа 2. Використовуючи народні вислови (прислів'я, приказки), дібрати до народного вислову синоніми чи антоніми. Проаналізувати, як зміна слова спливає на розуміння прислів'я чи приказки.

Наприклад, до слова *говорити* дібрати синоніми (*балакати, базікати, бесідувати, воркотіти, верзти, казати, варнякати, теревенити, торочити, точити яси, розповідати байки* тощо).

Хто мало говорить, той довго живе.

Каже рідко, та їдко.

Нагомонів по самі вуха.

Лепече, що на рот лізе.

Плети, плети! Я чув таких, як ти!

Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка.

Вправа 3. *Послухайте загадки, відгадайте їх, Зробіть фонетичний аналіз слів-відгадок.*

- Без рук, без ніг, а всіх кладе на постіль. (*сон*)
- Хто завжди правду каже ? (*дзеркало*)
- Така водиця тільки для письменного годиться (*чорнило*)
- Лежало, поки лежалось, а як припекло, то й сліду не осталося (*сніг*)

Вправа 4. *Відгадайте загадки. Проаналізуйте співвідношення між буквами і звуками. Зробіть фонетичний аналіз.*

- Хоч не шию я ніколи, та голок завжди доволі. (*їжак*)
- Йде в горщик чорне, а з горщика червоне. (*рак*)
- Завжди в роті, а не проковтнеш. (*язик*)
- Біла латка, чорна латка по дереву скаче . (*сорока*)
- Вам розкаже всі пригоди, а сама мовчить ізроду. (*книжка*)

Вправа 5. Прочитайте прислів'я, запишіть їх. Виділені слова розберіть за будовою, доберіть до них спільнокореневі.

Без роботи день роком стає. Слово – не горобець: вилетить – не зловиш. Ластівка день починає, а соловей його кінчає. Сім раз одміряй, а раз відріж.

Вправа 6. Складіть із поданих слів і запишіть прислів'я про мову. Хліб, а, слово, на, обід, бережи, на, відповідь. (Бережи хліб на обід, слово – на відповідь).

Не, горобець, випустиш, слово, не, спіймаєш. (Слово – не горобець: випустиш – не спіймаєш).

Словом, за, кишеню, у, не, полізе. (За словом у кишеню не полізе).

Умій, сказати, і, вчасно, замовкнути, вчасно. (Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути).

Вправа 7. Знайти другу частину кожного речення і записати їх. Визначити граматичну основу.

На те й голова... Намолов сім... Живе слово дорожче...Щоб у ній розум був... Мішків гречаної вовни...З великої хмари ... Коли люди до тебе добрі... Ніж мертва літера... Малий дощ...Ти будь ще добріший.

Вправа 8. Записати речення, вставивши пропущені слова. Підкреслити граматичні основи речень.

Весна...на квіти, а хліба в осені... Що ..., те й Літо на зиму... .

Восени й горобець.... . Зима ..., де літував.

Слова з довідок: *посіє, спитає, багата, пожнеш, робить, позичає, багатий.*

Вправа 9. Виписати іменники, зробити розбір як частини мови.

Бджоли раді цвіту, а людина – літу. Труд – правило життя. Гарна людина біля діла. Слово часом пече дужче за вогонь. Совість на базарі не продається. Сила дитини в правдивості. Їж хліб з сіллю, але кажи правду. Кіт мишей в рукавицях не ловить. Семеро одного не чекають. Один за одного стій – виграєш бій. Два ведмеді в одному лігві не живуть. Землю

обманеш раз – вона тебе сто раз. Поле рік дармує, а за три – вродить. Влітку один тиждень рік годує.

Вправа 10. *Виписати числівники із загадок з трьома склади речення.*

Сімсот соколят на одній подушці сплять. У двох матерів по п'ятеро синів, у кожного своє ім'я. має шкур сім витискає сльози всім.

Вправа 11. *Прочитати прислів'я, виписати застарілі слова, пояснити їх значення.*

1) Як одступиш од грамоти на аршин, то вона од тебе на сажень. 2) Ліпше живий хорунжий, як мертвий сотник. 3) Хоч і надів жупан, не цурайся свитки. 4) Порожня миска не вабить писка. 5) Свій глаз — алмаз, чужі руки — круки. 6) В нього і сволок молоко дає.

Вправа 12. *Записати та відгадати загадки. Зробити фонетичний аналіз підкреслених слів.*

- На мені МОЛОТЯТЬ
За снопом новий сніп,
А ЯКЩО з кінця читати
Будуть миші враз тікати.

(тік - кіт)

- У затінку МОЇМ
Мене ти в спеку вихваляєш,
А літери лиш перестав,
І цілий ліс СПИЛЯЄШ

(липа – тила)

Вправа 13. *Запишіть та відгадайте загадки. Підкресліть усі члени речення.*

- Повернулося до сонця золоте денце . (соняшник)
- Не стукне, не грюкне, а у вікно увійде. (ранок)
- Ой, за лісом, за пралісом золота діжа горить. (сонце)
- Без рук, без сокири, а зроблена хатина. (гніздо)

- Що за гість, що темряву їсть. (*день*)
- Швидко скрізь цей птах літає, безліч мошок поїдає,

За вікном гніздо будує, тільки в нас він не зимує. (*ластівка*)

Вправа 14. Відгадайте загадки. Випишіть окремо іменники, прикметники, займенники, дієслова.

- Не мотор, а шумить,

Не пілот, а летить,

Не гадюка, а жалить. (*бджола*)

- Без рук, без ніг, тільки з рогами,

А ходить під небесами. (*місяць*)

- Як подивишся на нього,

Бачиш в нім себе самого

Отаким, яким буваєш.

Що це, друже? Відгадаєш? (*дзеркало*)

Вправа 15. Запишіть та відгадайте загадки, підкресліть усі члени речення. Випишіть іменники, зробити їх морфологічний розбір.

- Чорне сукно лізе у вікно. (*ніч*)
- Повзун повзе, сімсот голок везе. (*їжак*)
- Чим більше з неї береш, тим більшою вона стає. (*яма*)
- Стоїть дід над водою і хитає сивою головою. (*очерет*)
- Летить коник, басує,
Полям-долом пустує,
Ніхто його не впіймає
І не загнуждає. (*вітер*)
- Без прядива пряде нитку
І без глиці в'яже сітку;
Ціле літо мурашок душить,
М'ясо їсть, а хутро сушить (*павук*)
- Взимку біле, навесні чорне, влітку зелене, восени стрижене. (*поле*)
- Блищить, біжить, гадючиться і все по низині крутиться. (*ріка*)

Вправа 16. 1. *Запишіть і відгадайте загадки, підкресліть слова з апострофом, поясніть.*

2. *Випишіть окремо іменники, прикметники, займенники, числівники.*

- Де йшла сотня косарів
Вийшло п'ять богатирів;
Косять, в'яжуть заодно
І молотять на зерно.
(Комбайни)
- Тоненьке, вузеньке,
Як батіг довге,
По землі в'ється,
Але зовсім не б'ється. (Вуж)
- Не звір, а з рогами,
не птиця, а з пір'ям,
не людина, а в одязі. (подушка)
- Один ллє, другий п'є, третій росте (дощ, сонце, трава)
- Ні се, ні те, а кожному треба,
І кожний має, та ніхто не вгадає (ім'я)
- Сорок п'ят і сорок п'ят – скільки буде? (вісімдесят п'ят)
- Його б'ють, а він не плаче і ще вище скаче . (м'яч)

Ми подали лише добірку вправ, на основі яких можна побачити, як учитель може використати твори народної творчості під час вивчення різних тем з української мови залежно від своїх уподобань та рівня підготовки школярів на етапі формування або узагальнення знань, умінь і навичок. Така робота дає можливість удосконалити мовно-мовленнєву підготовку учнів.

Варто зазначити, що серед прийомів розгадування загадок можна виділити засоби інсценізації та поступового малювання відгадки, що сприяє урізноманітненню освітнього процесу та активізує розумову діяльність учнів.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлено теоретичне обґрунтування й результати експериментальної перевірки методичних засад формування мовно-мовленнєвої компетентності дітей засобами творів української народної творчості.

1. З'ясовано теоретичні основи формування мовленнєвої компетентності дітей засобами літературної діяльності.

Виявлено, що однією з визначальних умов гармонійного розвитку є формування його мовно-мовленнєвої компетентності, що трактується як можливість людини формулювати свої думки, враження за допомогою вербальних засобів.

Визначено, що важливим засобом формування мовно-мовленнєвої компетентності дітей є літературна діяльність, що передбачає у тому числі вивчення творів української народної творчості (приказки, прислів'я, потішки, загадки, фразеологізми тощо).

Доведено, що усна народна творчість є потужним засобом, який дозволяє сформувати правильну вимову та фонематичний слух, розширити словник дитини, навчити її зв'язному мовленню, виховати патріотичні почуття.

2. Здійснено глибокий аналіз поняття української народної творчості, охарактеризовано види та жанри українського фольклору.

3. Теоретично обґрунтовано методичні засади формування мовно-мовленнєвої компетентності дітей засобами літературної діяльності.

Виявлено, що формування мовно-мовленнєвої компетентності є складним процесом набуття знань, умінь і навичок в інтелектуальній та соціальній активності.

До методичних засад організації означеного процесу було віднесено: методологічні підходи і педагогічні принципи, методичний досвід і форми та методи формування мовленнєвої компетентності дітей засобами усної народної творчості.

З'ясовано, що під методологічними підходами розуміють наукові засади, на яких базується пояснення досліджуваних наукових явищ і виникають їх закономірності. Провідними методологічними підходами до формування мовно-мовленнєвої компетентності дітей засобами усної народної творчості визначено, зокрема, культурологічний і особистісно орієнтований, які надають можливість організувати навчання з урахуванням національної та інших культур, врахувати рівень мовленнєвого розвитку, мовні здібності, наміри, індивідуальні особливості кожного учня.

Провідними формами формування мовно-мовленнєвої компетентності дітей визначено комплексні та спеціальні заняття, в яких використовувались жанри української народної творчості: казки, оповідання, загадки, прислів'я, приказки, фразеологізми тощо. Передбачено, що ефективним буде комплексне використання методів, які спрямовані на формування всіх складників мовно-мовленнєвої компетентності.

4. Визначено критерії, показники та рівні сформованості мовленнєвої компетентності.

Експериментальне дослідження відбувалось у Руднівському ліцеї Путивльської міської ради Сумської області протягом 2022-2023 навчального року на рівня констатувального зрізу знань. Для дослідження було обрано групу учнів з 8 осіб.

Для проведення діагностичної роботи були виділені п'ять критеріїв сформованості мовно-мовленнєвої компетентності відповідно до компетенцій, яких набуває учень під час її формування: фонетичний, лексичний, граматичний, діа- та монологічний, комунікативний.

До кожного критерію було дібрано відповідні показники, на основі яких визначено початковий, репродуктивний, нормативний та інтуїтивний рівні сформованості мовленнєвої компетентності дітей.

5. Розроблено добірку тренувальних вправ на основі творів усної народної творчості, спрямованих на формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів.

Константувальний етап мав на меті визначення вихідного стану сформованості мовленнєвої компетентності дітей. Опрацьовані результати показали, що з 8 учнів репродуктивний рівень мають 2 осіб (16%), нормативний – 3 осіб (42%), інтуїтивний – 3 особи (42%).

Для активізації мовленнєвої діяльності дітей через засоби української народної творчості ми використовували методи формування усіх складників мовно-мовленнєвої компетентності, зокрема:

- зв'язне мовлення (дидактичні та сюжетні ігри, спрямовані на розвиток зв'язного монологічного мовлення; переказ; розповідь за змістом дидактичної картини; розповідь з власного досвіду; творча розповідь; опис конкретного предмета, складання казки);
- звукова культура мовлення (промовляння та заучування напам'ять скоромовок та чистомовок; дидактичні ігри та вправи на розвиток мовленнєвого дихання, артикуляційного апарату, формування правильної звуковимови та фонематичного слуху);
- граматики (спеціальні дидактичні вправи та ігри; складання розповіді зі словами, в яких діти роблять помилки);
- словник (дидактичні вправи та ігри; робота із загадками – відгадування; ознайомлення з прислів'ями та приказками, їх заучування) тощо.

Ми дійшли висновку, що під час використання інтерактивних методів мовленнєвого розвитку важливо створити умови, завдяки яким дитина має змогу обговорювати проблеми з іншими, ставити запитання, активно діяти та досліджувати.

Отже, визначені методичні засади сприятимуть можливості підвищити рівень мовно-мовленнєвої компетентності здобувачів освіти.

Представлена робота не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективою досліджень вважаємо шляхи вдосконалення освітніх технологій формування мовленнєвої компетентності дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 10 ключових компетентностей Нової української школи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://school44.edukit.mk.ua/aktualj№/10_klyuchovih_kompetentNostej_Novo_i_ukrainsjkoj_shkoli/
2. Бандура О. Ознайомлення дев'ятикласників із народною драмою. Українська мова і література в школі. 1990. №8. С. 46–52.
3. Бандура О., Волошина Н. Вивчення фольклорних творів у середніх класах. Українська мова і література в школі. 1988. № 9. С. 38–45.
4. Беценко Т. Поетичне слово на уроках рідної мови / Т.Беценко // Початкова школа. 1997. № 12. С. 30-32.
5. Бисцикало С. Український фольклор. Критичні матеріали. Київ. : Вища школа, 1978. 289 с.
6. Біляєв О. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посібник / Олександр Михайлович Біляєв. К. : Генеза, 2005. 180 с.
7. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш. Київ: Вища школа, 2007. 542 с.
8. Богуш А. М. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку / А.М.Богуш, Н. В. Гавриш. Київ: Генеза, 2013. 159 с.
9. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу / Н. Бондаренко // Дивослово. 2014. № 12.
10. Бондаренко Н. Текстоцентрична система вивчення державної мови : теоретичний і практичний аспекти / Н. Бондаренко // Реалізація державної мовної політики України щодо вивчення української мови як державної : матеріали міжнар. наук.-метод. семінару (9–10 червня 2009 р.). Ужгород : Ліра, 2009.

11. Васьківська Г. Особливості формування знань учнів про українську народну творчість. Українська література в загальноосвітній школі. 2004. №3. С. 9–12.
12. Вернигора О. Специфіка вивчення усної народної творчості учнями основної школи. Проблеми підготовки сучасного вчителя № 12, 2015. С. 24-32.
13. Воробйова М. Життєдайне джерело. Підсумковий урок з теми «Усна народна творчість». 5 клас. Українська мова та література. 2005. №19. С. 12–15.
14. Воропай О. Веснянки. Київ : Оберіг, 1991. Т.1. С. 300–305.
15. Глазова О. Навчання діалогічного мовлення / О.Глазова // Дивослово. 2003. № 1. С. 15-16.
16. Головицька Н. Русальні та купальські пісні [розробки уроків 6 клас]. Українська література в загальноосвітній школі. 2007. № 1. С.31–33.
17. Грєдинарова О.М. Запорізький національний університет. Схема-модель функціонально-системного підходу як інструмент систематизації знань учнів і формування системного і творчого мислення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvmdu/psykh/2011_6/13.pdf .
18. Дарноступ В. М. Формування в учнів 10-х класів гімназії орфографічних умінь і навичок / В. М. Дарноступ // Наука і сучасність : зб. наук. праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. Том 47. С. 40–46.
19. Дига Н. Екскурс у минуле – шлях до пізнання: Вивчення літописних оповідей у 5 класі. Українська література в загальноосвітній школі. 2003. №2. С. 38–43.
20. Дмитренко М. Щедруй і величайся, Україно: обереги українських традицій. Слово Просвіти. 2013. №2. С. 14
21. Дубовик С. Аудіювання на уроках української мови / С.Дубовик // Початкова школа. 2002. №7 3. С. 26-27.

- 22.Дубовик С. Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови / С.Дубовик // Початкова школа. 2002. № 7. С. 18-20.
- 23.Дуда В. Щедрівки і колядки. На щастя, на Новий рік, заспівалки, посипали. Відкритий урок : розробки, технології, досвід. 2002. № 9–10. С. 72–74.
- 24.Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003.
- 25.Зінченко В. М. Методика формування мовно-мовленнєвих компетентностей на засадах системного підходу учнів старших класів гімназії. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2015.
- 26.Зінченко В. М. Проблема формування мовно-мовленнєвої компетенції учнів профільних класів / В. М. Зінченко // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, 2011. Вип. 31. С. 69–75
- 27.Іщенко Л. В. Навчання дітей дошкільного віку рідної мови / Л. В. Іщенко. Умань: Жовтий, 2013. 138 с.
- 28.Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностикорозвивальний комплекс / Л.О.Калмикова. Київ: Слово, 2016. 386 с.
- 29.Кислий Ф. Вивчення байки в школі. Київ : Радянська школа. 1982. 186 с.
- 30.Костюк О., Гончаров Н. Байка її особливості в українській світовій літературі: Інтегрований урок української та зарубіжної літератури. Українська мова та література. 2005. №. 38–39. С.22–25.
- 31.Кочан І. М., Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Друге видання, виправлене і доповнене / І. М. Кочан, Н. М. Захлюпана. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. 306 с.

32. Крутій К. Л. Теорія і практика формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку (На матеріалі морфології і словотворення): дис... докт. пед. наук: спец. 13.00.02 / К.Л. Крутій ; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Київ, 2005. 440 с.
33. Крутій К.А. Створення мовленнєвого середовища, теоретичні засади і практична реалізація / Запоріжжя: ЛППС, 2001. 203 с.
34. Лазаренко Н. Культура мовлення як невід'ємна складова ключових компетентностей сучасного педагога / Н. І. Лазаренко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : Збірник наукових праць / [гол.ред. Н. Л. Іваницька]. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2016. Вип.23. С.36-42.
35. Лановик М. Українська усна народна творчість. Київ : Знання-Прес, 2003. 592 с.
36. Лапшина І.М. Напрями оновлення підручника «Російська мова» для шкіл з українською мовою навчання з урахуванням компетентнісного підходу / І.М.Лапшина. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. №4 (309) травень 2017. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». С. 138-146.
37. Лобчук О. Усний переказ як засіб розвитку зв'язного мовлення / О.Лобчук // Початкова школа. 2002. № 2. С. 64-66.
38. Лучкіна Л. Мовна й мовленнєва підготовка майбутніх учителів технічних дисциплін у світлі теорії мовленнєвої діяльності// *Педагогіка і психологія*. 1999. № 4. С.112 – 116.
39. Лучкіна Л.В. Основні напрями мовно-мовленнєвої підготовки студентів технічних спеціальностей у педагогічних вузах // *Вісник Глухівського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Випуск 4. Глухів: ГДПУ, 2004.

40. Лучкіна Л.В. Формування мовленнєвої особистості майбутнього вчителя засобами художньої літератури // *Вісник науково-методичних досліджень Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу*. Випуск 1. Вінниця: ВГПК, 2012. С. 87 – 93.
41. Мазур Є. І. 100 комунікативних сходинок до мовленнєвої компетентності / Є.Мазур // *Початкове навчання та виховання*. 2010. № 10. С. 13-14.
42. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія / Л. І. Мамчур. Умань : Видавець «Сочінський», 2012. 449 с.
43. Марченко А., Марченко О. Усний народний епос. Народні думи. Історичні пісні : практичний довідник. Харків : Наукове видання, 2011. С. 214–225.
44. Масловська М. Казковий світ Василя Сухомлинського // *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. – № 9. Житомир : В. Котвицький, 2002. С. 215–219.
45. Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / [за ред. М. Пентилюк]. К. : Ленвіт, 2009. 400 с.
46. Набок М. Жанрова природа народних дум і національна своєрідність епічного героя. Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2009. № 11. С. 91–100.
47. Набок М. Своєрідність епічного героя українських народних дум у порівнянні з епосом інших народів світу. Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. 2009. № 1. С. 35–38.
48. Навички ХХІ століття і шкільна освіта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/navichki-khkhi-stolittya-i-shkilna-osvita.html>
49. Навозняк Л. Л. Особливості морального виховання учнів засобами фольклору в педагогічній спадщині В. Сухомлинського / Л. Л. Навозняк // *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 346–349. [Електронний

ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/peddysk_2011_10_87.pdf
– Заголовок з екрану. – Мова українська.

50. Наскрізні вміння. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://newstandard.nus.org.ua/poyasnennya-dlya-vchyteliv-iz-vykorystannya-proektu-standartu-pochatkovoyi-osvity/naskrizni-vminnya/>
51. Наумчук М. М. Сучасний урок української мови в початковій школі / М.М.Наумчук. Тернопіль : Астон, 2002. С. 55-56.
52. Паращич В. В. Українська література. 7 клас: плани-конспекти уроків. Х. : Веста, 2010. 272 с.
53. Пентиліук М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. / М. І. Пентиліук, Т. Г. Онукевич. К. : Ленвіт, 2006. 134 с..
54. Петрик О. Формування діалогічного мовлення учнів 2-4 класів / О.Петрик // Початкова школа. 2007. № 8. С. 64-66.
55. Плиско К. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект) : навч. посіб. / К. М. Плиско. Х. : Основа, 1995. 240 с.
56. Плиско К. Теорія і методика навчання української мови в середній школі / Катерина Плиско. Харків : ХДПУ, 2001. 115 с.
57. Подліна С. В. Розвиток мовленнєвої компетентності / С. В. Подліна// Дошкільний навчальний заклад. 2012. №1. С. 48.
58. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література: 5–9 класи / К. В. Таранік-Ткачук, М. П. Бондар, О. М. Івасюк, С. А. Кочерга, Л. І. Кавун, О. І. Неживий, Н. В. Михайлова, Р. В. Мовчан (керівник групи). К., 2013.
59. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література: 5–12 класи / Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, О. А. Камінчук, М. П. Бондар, О. Б. Поліщук, М. М. Сулима, Л. П. Шабельникова, В. М. Садівська; керівник проекту М. Г. Жулинський; за заг. ред. Р. В. Мовчан. К.; Ірпінь: Перун, 2005.

- 60.Родюк Н.Ю. Тенденції професійної спрямованості майбутніх учителів початкової школи в умовах інтеграційних процесів / Н.Ю.Родюк // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті сучасних освітніх парадигм : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 5-6 квітня 2017 р.) / за ред. О.А.Голук ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. Вип. 6. С.57-60.
- 61.Родюк Н.Ю. Формування професійно-педагогічної комунікації майбутніх учителів // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Старобільськ, 2017. №4 (309) травень. С. 226-231.
62. Романова І. А. Особливості застосування трвз-технології в початковій школі / І. А. Романова // Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 40(3). С. 105-116. [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.irbisnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
- 63.Русковолошин В. М. Роль мовленнєвого розвитку у формуванні дошкільної зрілості дитини / В. М. Русковолошин. // Логопед. 2015. №4. С. 47.
- 64.Руснак І. Український фольклор. Київ : Академія, 2012. 304 с.
- 65.Савчук Н. Прислів'я і приказки. Ігрові завдання до теми. Українська мова та література. 2006. № 4. С. 22–25.
- 66.Семенов О. Український фольклор : навч. посіб. Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. 254 с.
- 67.Семенов О., Сторожук А. Матеріали до вивчення прислів'їв, приказок, загадок, 5 клас. Українська література в загальноосвітній школі. 2003. №7. С.7–10.

68. Синьоока Г. Легенди – прикраса скарбниці народної творчості. Конспекти двох уроків. 6 клас. Українська література в загальноосвітній школі. 2003. №7. С.14–19.
69. Ситченко А. Аналіз балад у школі. Дивослово. 2004. № 12. С. 34–36.
70. Степанишин Б. Космос українського фольклору. Історичні, алегоричні й жартівливі, суспільно-побутові пісні, пісні про родинне життя. Українська мова та література в школі. 2011. №1. С. 26–31.
71. Таємниці віків . Українські думи, легенди, перекази, пісні, казки... : навч. посібник / упоряд. О. Мукомела. Київ : Грамота. 2001. 511 с.
72. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / К. Д. Ушинський. К., 1983. – Т. 1. – С. 43–103.
73. Филь Н. Пісні літнього циклу. Русальні, жнивварські, купальські [план-конспект уроку, 6 клас]. Інтерактивне навчання на уроках української мови та літератури : посібник. Харків. 2007. С. 11–13.
74. Цєпова І. В. Розвиток навичок мовленнєвої діяльності молодших школярів: аудіювання, говоріння / І.В. Цєпова, О.Я. Харченко. Харків : Ранок, 2008. С. 85-88.
75. Циганенко М. Народні перекази та легенди : конспект уроку 5 клас. Українська література в загальноосвітній школі. 2004. № 4. С.28–29.
76. Чупринін О. О. Усі уроки української літератури в 5 класі. Х. : Вид. група «Основа», 2008. 334 с.
77. Чупринін О. О. Усі уроки української літератури в 6 класі. Х. : Вид. група «Основа», 2008. 540 с.
78. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. // Алержа. 2010. 696 с.
79. Шелестова Л., Момот Л. Розвиток творчих здібностей п'ятикласників (у процесі вивчення фольклору). Дивослово. 1997. №4. С.26-27.
80. Що таке мовленнєва компетенція? [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://sonyah.blogspot.com/2011/10/blog-post_27.html

ДОДАТКИ

Додаток А

Прислів'я та приказки про сімейні цінності

Про обов'язок дітей перед батьками йдеться в прислів'ях і приказках: «Як батька покинеш, то й сам загинеш», «Шануй батька й неньку - буде тобі скрізь гладенько», «Шануй отця, матір, будеш доголітен на землі». Нехтувати своїми батьками, а тим більше кривдити їх ніхто не сміє «Куля мине, а материне слово не мине», «Батькова та матчина молитва із моря викидає, а прокльони в калюжі топлять».

Дуже багато прислів'їв та приказок про маму, які виховують у дітей повагу до рідних матусь та татусів.

- Нема того краму, щоб купити маму.
- Матері ні купити, ні заслужити.
- Материн гнів, як весняний сніг, рано впаде та скоро розтане.
- Добре й неньці, як дитина в славі.
- Мати одною рукою б'є, а другою гладить.
- Який кущ така й калина, яка мати, така й дитина.
- Нема цвіту білішого, як на калині

Нема в світі ріднішого, як мати дитині.

- На сонці добре сидіти, а коло мами добре жити.
- Яка хата – такий тин, який батько – такий син.
- Молодь багата мудрістю мами і тата.
- Чоловік у домі голова, а жінка – душа.
- Не навчив батько – не навчить і дядько.

Хто скривдить батька чи матір, того сумління гризтиме все його життя. Саме таку ідею проголошує українська народна дума «Олексій Попович», у якій «козак майстровий писар військовий» О. Попович просить прив'язати йому до шиї камінь і в морі втопити, заявляючи.

Од вас я гріхів більше маю:

гей, що я ув охотне військо од'їжджав,

З отцем, з матушкою опрощенія не мав,
 У груди отця й матінку стрепенем отпихав
 Старшого брата за рідного брата не мав,
 Що з города вибігав,
 Триста душ малих дітей розбивав,
 Кров безневинну християнську проливав
 А молодії жони за ворота вибігали,
 Маленькі діти на руки хапали,
 Мене, Олексія Поповича
 Гей, кляли – проклинали.

Ідеал ставлення до батьків, братів і сестер виражений такими словами народної пісні «Повів Івасько коня до води».

І мене батько – ясний місяченько,
 І мене матінка – ясна зіронька.
 І мене братенько – ясне сонечко,
 І мене сестронька – ясна звіздонь

У пісні «Рідна мамо», яку співав відомий артист України Назарій Яремчук оспівується рідна матінка, її доброта та ніжність її колискової пісні.

Рідна мамо. добра ти моя ненько.
 Мамо, мамо, вишенько біленька.
 Чуєш мамо? Горлиця мені знову
 Нагадала давню пісню колискову.
 Мамо, мамо! Горлиця, як ти, сива,
 Проліта крізь літа,
 Давнім спомином щаслива
 Чуєш, мамо? Більшого нема дива
 За пісні, що ти дала, як папороть цвіла.

Ще є дуже багато пісень, в яких відображена любов дітей до батьків, бабусь, дідусів: «Пісня про рушник», пісня «Два кольори», пісня «Мати наша, мати» та пісня на слова В. Симоненка

«Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
 Виростуть з тобою приспані тривоги.
 За тобою завжди будуть мандрувати
 Очі материнські і білява хата.
 Можна вибрати друга і по духу брата.
 Та не можна рідну матір вибирати.
 Можна все на світі вибирати, сину.
 Вибрати не можна тільки Батьківщину.

У пісні « У неділю рано-пораненько» висміюється син, який маючи дві хати, не хоче дати рідній матері притулок на старості. З першої хати він вигнав її, щоб не заважала гостям, які мають незабаром з'їхатися, бо «будуть гості та все в бархатині», а неня «в подертій свитині». Знайшла мати притулок у дочки. Так коли в невдячного сина сталася біда, він прибіг за допомогою до матері:

Забрехали вратії собаки, -
 коли йде син матері прохати.
 «Іди, нене, тепера до мене...
 сталася причина у мене...
 Сталася у мене причина:
 Вмерла жінка – осталась дитина».
 «Бодай, брате, ще й хата згоріла,
 Як матінці нашій сидіть не до діла.
 А як буде та хата горіти.
 людям, щоб не йшли гасити,
 Як матінці нашій не до діла жити».

Додаток Б

Використання потішок та забавлянок

Чимало потішок та забавлянок можна цікаво розігравати, перетворити на гру. Наведу приклад обігрування пісеньки «Ой ходила квочка». На столі (дворі) – кілочок, квочка і четверо курчат. Діти розглядають, називають українською мовою. Ви примовляєте слова потішки і показуєте рухи квочки.

Ой ходила квочка
 Навколо кілочка
 Кво-кво-кво, навколо кілочка.
 Ой ходила квочка
 Навколо кілочка,
 Водила діток-одноліток.

При повторному читанні діти звуконаслідують, повторюють окремі слова, рядки, виконують рухи.

Вихованці не тільки залюбки слухають ці пісеньки, але й добре запам'ятовують і охоче повторюють їх.

Розучування українських народних ігор-пісень та потішок виховує в дітей любов до рідного слова, розвиває мовлення, викликає бажання виконувати різні рухи.

Для закріплення правильної звуковимови використовуйте потішки, насичені доступними дітям звуконаслідуваннями: гелготанням гусей, кумканням жабок, співом солов'я, які дуже їм подобаються («Летів горобчик», «Зайчику, зайчику»), і за допомогою яких у малят розвивається артикуляційний апарат, мовне дихання.

Для того, щоб дитина правильно та чітко вмiла вимовляти певні звуки, також пропоную з дітьми вивчати скоромовки та чистомовки. Серед них: «Босий хлопець», «Пиляв Пилип», «Хитра сорока» та багато інших.

До найбільш поширених жанрів дитячого фольклору належать заклички, які стосуються різних явищ природи – сонця, вітру, дощу. Їх доцільно використовувати у процесі спостережень. Наприклад, під час прогулянки сонечко заховалось за хмаринку, і тоді ви звертаєтесь до дітей:

- Діти, сонечко заховалось, давайте його покличемо. І співаєте слова заклички:

Вийди, вийди, сонечко,
 На дідове полечко,
 На бабине зіллячко,
 На наше подвір'ячко,
 На весняні квіточки,
 На маленькі діточки,
 Там вони граються
 Тебе дожидається.

Потім пропонуєте дітям покликати сонечко разом . Вони охоче повторюють слова заклички, ніби граючись. Потім, коли похмура погода, діти ще не одноразово прохати: «Давайте покличемо сонечко!» і самостійно пригадувати слова заклички.

Щоразу доводиться спостерігати дитячі сварки, особливо в ранньому дитинстві. Щоб не вигадувати всілякі покарання за це, навчайте малюків давнього звичаю миритися. Ті, хто сварилися, з'єднують замком мізинці і промовляють:

Мир – миром,
 Пироги з сиром,
 Вареники в маслі,
 Ми дружечки красні,
 Поцілуймося,
 Помиримося.

Використовувати народні рухливі ігри з мовним супроводом, серед них: «У сірого вовка», «Ведмідь і діти», «Равлик-Павлик» та інші. Для

більшого зацікавлення виготовляйте маски. Обрати ведучого в іграх пропоную обрати за допомогою лічилок: «Котилася торба», «Тікав заєць через міст», які дуже подобаються дітям, а також дають змогу уникнути сварок та сперечань.

Для найменших, які тільки-но починають сидіти, у народі складено своєрідний тип забавлянок - чукикалок (гуцикалок) з похитуванням, підкиданням дитини на коліні або на одній нозі:

Для немовлят — утішки-ігри з пальцями. Це різні варіанти «Сороки-ворони», «Сороки-довбухи» та «Варила мамочка кашичку»:

Для дітей, які опанували рідну мову, пропонуються забавлянки-діалоги (зважаючи на те, що це вік інтенсивного розвитку діалогічного мовлення):

У більшості забавлянок закладена практично-діяльна функція, яка передається різноманітними рухами:

Дибки, дибки!

Ходить котик по лавочці,

Водить кішку за лапочки:

Диб, диб, диб!

Ця утішка супроводжує навчання ходінню.

Забавлянки ознайомлюють дітей з трудовими процесами («Гу-ту-ту, варю кашу круту», «Куй-кую чобіток», «Печу, печу хлібчик»), прославляють працю, засуджують нероб).

У змісті забавлянок передаються морально-етичні повчальні мотиви, спрямовані на формування майбутнього світогляду, духовності дитини:

Гопа, гопа, гопа-чуки, — А ви, діти, не сваріться,

Наварила мама шуки, Та рибкою поділіться.

Та не знала, де подіти, А ви, діти, пам'ятайте,

Та кинула межі діти. Свою матір споминайте.

Вік, на який припадають забавлянки, є сензитивним для мовленнєвого розвитку малюків. Саме тому народ створював для них бездоганні поетичні мовленнєві зразки. В них дитина зустрічається з різноманітними звуконаслідуваннями. Тут і скрекіт сороки (скро-ко-ко), скигління зайчика (скугу-гу, скугу, скау-скау), цвірінкання горобця, курликання журавлів (трі-рі-рі); шелестіння листя (шу-шу-шу, ш-ш-ш), звукосполучення на означення руху (гойда-да, гойда-ша, чуки-чуки, тосі-тосі, а-та-та, хиті-хиті).

Враховано й особливості запам'ятовування дітей, тому кожна утішка має багато повторів. Повторюються початкові слова («Варила мишичка кашку, варила», «Ладки-ладки», «Тосі-тосі»), слова-звернення («Зайчику - зайчику», «Мишко-мишко, де була?»), дієслова («їхали-їхали», «печу-печу», «товчу-товчу»), повторюються числа, звуконаслідувальні слова:

Та й було у баби Сім котів,
Сім котів, сім котів,
Сім котів.
Та й виорала
Сім ланів, сім ланів,
Сім ланів...

До особливого виду жартівливих забавлянок належать казочки «надокучливі», «безконечні казочки», «кумулятивні казочки»; їх розказують дітям, коли ті надто наполегливо просять розповісти казку. Ефект безконечності створює відповідь на поставлене наприкінці запитання, воно потребує повторення попереднього тексту:

Послухайте, люди, - А хто збив нам горнець?
Дивна байка буде! Баба каже: — Горобець!
Був собі раз горобець, - Підіб'ю йому крильця!
Бабі збив новий горнець. Чи казати знов з кінця?
Прилетіла горобчиха, Як казати, то казати:

Питається баби стиха: Був собі раз горобець...

Продовжуючи роботу щодо використання малих фольклорних творів для розвитку мовлення дітей, більш поширеними стають тематика і зміст дібраного фольклорного матеріалу, поглибленою стає робота над мовними особливостями.

Додаток В

Колискові пісні

Співаючи пісню, дитині бажають здоров'я, немовляті здоров'я приносить спокійний сон. Тому, заколисуючи дитину, мати закликає Сон та Дрімоту, ці персоніфіковані образи, принести малечі тихий, міцний, спокійний сон:

Ой ходить сон коло вікон,
 А дрімота коло плота.
 Питається сон дрімоти:
 — А де будем ночувати?
 — Де хатонька теплесенька,
 Де дитина малесенька,—
 Там ми будем ночувати,
 Дитинопку колихати.

Особливістю українських колисанок є те, що образ Кота виступає в них першим оберегом, який перебирає на себе всі незгоди, все лихо, він оберігає сон та здоров'я малюка, заколисує його:

А-а, котино!
 Засни, мала дитино!
 Ой на kota все лихо,
 Ти, дитино, спи тихо!
 Ой кіт буде воркотати,
 Дитинопка буде спати!

У змісті колискових пісень переважають практично-побутові функції: як нагодувати, вдягти, взути немовля, опоетизовуються процеси годування, вдягання. Щедра й ніжна мати пропонує дитині калачі, кашу з молоком, вареники, лемеші, куліш, кутю, солодке яблучко та грушки, сливки, пряничок та бубличок з маком. А приносять все це дитині гулі:

Ой ну, люлі, люлі,
 Налетіли гулі

Та й сіли на люлі.
 Стали думати-гадати,
 Чим дитину годувати:
 Кашкою, молочком,
 Солоденьким медочком...

У наступній групі пісень оспівуються образ матері, її турбота про дитину, роздуми над долею, страждання, смуток.

Оспівує мати і свої сподівання на щасливу материнську долю, якій не судилося сповнитися:

Мати сина колихала,
 Дня і ночі не доспала
 Та думала — добрий буде,
 Що він мене не забуде.
 Мати сина годувала,
 Всю неділю покладала.
 — Може, мені хоч на старість
 Буду мати з нього радість...
 А він ледащиченька,
 Свою неньку зневажає,
 З двора її виганяє.

Своєрідними є колисанки за характером художніх засобів виразності. Створенню пісенних образів сприяють прості художньо-зображувальні засоби мови: епітети, порівняння, метафори, численні повтори, звертання, риторичні запитання, діалоги:

А-а-а!
 — Киця Мура, де ти була?
 — Я гукала, ти не чула, А-а, а-а, а!..

Для колисанок характерна своєрідна вокалізація або на голосних звуках (а-а-а, е-е-е), або на рівноскладових словосполученнях (баю-баю, бай; люлі, люлі, люлі; лю-ляй же, люляй; чуч-беле, чуч-беле), низький

регістр співу, врівноважена (у стабільному темпі) манера виконання, спрямована на збереження психологічного спокою дитини.

Колискові пісні композиційно прості. Ось чому їх здавна використовувала народна педагогіка: «Пісня, звернута до дитини, стає художнім втіленням однієї з найважливіших концепцій народного світогляду- неподільності добра й праці, чесності й праці. Прості й водночас мудрі народні твори не вдаються до прямої дидактики, а через яскраві, колоритні образи, використовуючи найхарактерніший для дитячого фольклору художній прийом - олюднення якостей та дій персонажів пісень,- малюють захоплюючу, цікаву й повчальну картину».

Колискові пісні повинні звучати над колискою з перших днів життя немовляти. Не завадять вони й дитині дошкільного віку. Тиха, чарівна мелодія колискової пісні з вуст матері чи бабусі (або магнітофонний запис, платівка) заспокоюють дитину, вливають в її душу любов до рідного слова, до мелодики рідної мови.

Додаток Г

Конспект уроку – робота з народними піснями

Тема. Календарно – обрядові пісні. Роль і місце пісні в житті українців. Головні календарні обряди. Народна обрядова пісня, її різновиди.

Мета: ознайомити учнів з українською календарно – обрядовою поезією, визначити роль і місце пісні в житті народу; розвивати стійкий інтерес до усної народної творчості як вагомого духовного спадку народу, бачення в ній ментальних особливостей української людини; виховувати любов і пошану до духовної спадщини наших прашурів, прагнення засвоїти основи народної моралі й етики.

Обладнання: картки з назвами художніх засобів та прикладами, збірки книжок із календарно – обрядовими піснями, аудіозаписи, книги з народознавства (В.Скуратівського, М.Килимника та ін.); комп'ютер, презентація.

Теорія літератури: народна пісня, види народних пісень, календарно – обрядова поезія та її різновиди

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Методи, прийоми і форми роботи: «Незакінчене речення», робота з картками, інтерактивні конкурси, вправи

Епіграф:

Традицій у народу є багато,
 Бо довго ми живемо на землі.
 І нам їх треба добре пам'ятати
 Запам'ятати, поки ми малі.
 Й нести з глибин віків у день прийдешній,
 Бо без минулого немає майбуття.
 Щоб й далі рідну землю нам любити,
 Поля і гори та вишневий цвіт.
 У волі й славі на землі цій жити
 І українцями іти у світ.

Н. Красоткіна

Хід уроку

I. Організаційний момент

Слово вчителя. Україну не можна уявити без пісні, вона є найпоширенішим

жанром усної народної творчості. Відомий дослідник українського фольклору Олександр Дей писав: «Українська народна пісенність – ніби вічно мінливе поетичне море глибиною в шеренгу століть, а шириною – як уся українська земля...Котить і котить вона свої мелодійні хвилі по українських просторах і вихлюпується самоцвітами-бризками ген-ген за національні береги». Фольклористи відзначають, що пісенна творчість українського народу сягає понад 300 тисяч зразків. Один із героїв Юрія Яновського сказав, що можна спокійно прожити до глибокої старості – й на кожен день знайдеться нова українська пісня. Ось яке у нас безмежжя цих народних скарбів.

II. Сприймання нового матеріалу

Тематика й жанрове багатство українських народних пісень найрізноманітніші. Обрядові пісні українців тісно пов'язані з хліборобським календарем і поділяються на пісні літнього циклу, зимового та весняного. Календарно-обрядові пісні виникли в сиву давнину, а з прийняттям християнства набули ще й нової тематичної спрямованості-уславлення Творця за його щедрі дари й ласку до людей. Що ж таке народна пісня ?

Народна пісня-невеликий усний віршований твір, що співається. Її автор невідомий ,це колективна творчість народу.

Календарно-обрядові пісні- це пісні, що виконують під час обрядів, згідно з календарем.

2.Робота з таблицею

КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ – ЦЕ ТІ, ЩО ВИКОНУЮТЬСЯ ПІД ЧАС КАЛЕНДАРНИХ СВЯТ, ОБРЯДІВ. ВОНИ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА:

3. Повідомлення учнів, що готували випереджувальні завдання

Русальні пісні

Русальні

пісні виконувалися під час обрядів, пов'язаних із «Зеленими святами» чи «кличальною неділею»(кінець травня-початок червня). За релігійним обрядом-це Трійця. Самі епітети «зелений» ,«кличальний» вказують на особливість цього свята-вшановувати зелений світ рослинності, яку наші предки одухотворювали. Так само, за стародавніми уявленнями й люди помертно могли перетворитися на рослин чи духів, які знаходили собі притулок у лісах, полях, водах. Свято називалося ще “русальним», або «мавський тиждень», під час якого ці фантастичні істоти з'являлися в селі. Русалок(мавок ,нявок)народна фантазія наділила надзвичайною красою та підступним характером. Це стрункі зеленооокі й русокосі дівчата у легкому прозорому вбранні, уквітчані водяними лілеями чи польовими квітами. Вони можуть сприяти або шкодити людині в її господарських справах; їхнє улюблене заняття-водити танки ,а якщо вони побачать необережних юнака чи дівчину, то втягують їх у свої ігрища і залоскочують до смерті. Проти них існували обереги-часник, полин, яких русалки нібито не переносили й утікали геть.

Прикрашаючи зеленню хати й подвір'я, водячи з піснями по селу прикрашену гілочками, квітами й листям дівчину-«тополю»(у деяких місцевостях «берізку», «вербу»), наші предки вшановували рослинний світ і своїх прародичів у ньому. Пісні русального циклу-ліричні ,повні радості життя, світла, простору, духовного здоров'я.

Купальські пісні

Купальські пісні виконувалися на свята Івана Купала ,яке знали в усій Європі. Стародавній смисл купальських обрядів і самої назви «Купало» остаточно не з'ясований. Але з купальських пісень зрозуміло ,що це свято, яке припадає на період літнього сонцестояння(кінець червня-початок липня), славить життєдайні сили природи ,найсильніші її стихії-сонце (вогонь) і воду. На високій палиці встановлювали запалене колесо або пускали його на воду . На галявині вкопували обрядове дерево, увішане дівочими віночками, потім їх пускали на воду і дивилися: в який бік вінок попливе,-там і чекатиме суджений. Вважалося, що саме в купальську ніч зілля має найбільш цілющу силу і навіть на мить розквітає папороть. Хто цей цвіт побачить-буде щасливий, йому відкриються всі скарби світу.

Жнивварські пісні

Жнива-підсумок усієї праці хлібороба ,справдження його мрій та сподівань. До початку жнив готувалися як великого урочистого свята і водночас до важкої відповідальної роботи, коли доводилося працювати від зорі до зорі, незважаючи на спеку й спрагу. Пісні, виконувані під час жнив ,відбивали основні періоди праці й обрядів, з нею пов'язаних. Їх можна поділити на три групи. Перша- жайкові пісні-ті ,що величають вправних жниць ,перший сніп, бажають почати роботу в добрий час, пророкують добрий урожай. У власне жнивварських піснях величальні мотиви дещо

відступають і звучать скарги на важку працю ,на жадібність господарів, які до ночі тримають голодних наймитів-женців на полі. Такі пісні мають пізніше походження.

Третя група-пісні обжинкові, у яких переважають нотки бадьорості, оптимізму, задоволення з того приводу, що вдалося завершити найтяжчий етап хліборобського року. Останній сніп прикрашають червоною стрічкою і з піснями несуть додому. На вижатому полі жінці залишали кілька стеблин-«бороду», зерно з них витрушували у розпушену серпами землю-на майбутній врожай. З останнього вижатого збіжжя, прикрашеного калиною і волошками, робили ще й вінок, його несла в село найкраща жниця як символ завершення праці.

Колядки

та

щедрівки

Колядки та щедрівки-це важлива складова частина обряду зустрічі Нового року, який приходив у період зимового сонцевороту(з 24 грудня по 6 січня).Протягом віків обряд змінювався ,але основний його зміст залишався тим самим: силою слова і обрядових дій сприяти добробуту селянської родини ,виконанню побажань удачі у веденні господарства ,викликати щедрість природи величальними піснями. У колядках і щедрівках на повну силу буває народна фантазія ,бажане видається за дійсне. Навіть звичайні побутові речі світяться золотом та сріблом ,панує розважливість, розум, добро і злагода ,усі заможні й веселі: господар тихий, ясний і красний ,як місяць, його жона - як сонце, діти -як зірки. Колядки та щедрівки часто мали «індивідуальну спрямованість»-виконувалися окремо для господаря ,для господині, для хлопців, для дівчат, для вдів ,для бабусь. Окрему ,розважальну групу становили пісні зимового циклу жартівливого й пародійного характеру.

Веснянки

Веснянки-це пісні на честь приходу весни ,у різних місцевостях України їх ще називають гаївками, гагілками, ягілками, маївками. Весну, за уявленням наших предків ,приносили на крилах птахи. Тому в березні, першому весняному місяці, випікалося обрядове печиво у формі

пташок ;діти, співаючи ,носили їх по селу, провіщаючи і закликаючи весну: «Весна, весна днем красна ,прийди, весно, з радістю, з великою милістю» До найдавніших веснянок належать обрядові хороводи та співи ,а також ігри ,у яких висловлюється бажання прискорити прихід тепла, початок сівби на добрий врожай. Із цією метою дівчата імітували в танках процеси вирощування збіжжя та городини: «орали» поле, «збирали» льон, гречку, «завивали» огірочки, «саджали» грушу. На молодіжних весняних гулянках, під час ігор і танців, зав'язувалися знайомства, відбувалися зустрічі, говорили про майбутнє одруження. Тому в багатьох хороводних піснях звучить мотив вибору подружньої пари. Веснянки життєрадісні, бадьорі за настроєм, поетичні і ліричні за формою та змістом.

4.Прослуховування пісень літнього, весняного та зимового циклів

5.Гра «Шифрувальник»

Розгадайте три ключових слова до теми

І П Н С Я

Відповідь: пісня

Н Д

А Р Е А

Л К

Відповідь: календар

Д Р

Б

О О

Відповідь: добро

6. Фізкультхвилинка

Раз! Два! Час вставати!

Будемо відпочивати.

Пострибаймо, як зайчата,

Політаймо, як пташата,
 Потанцюємо трішки,
 Щоб спочили ручки й ніжки.
 Всі веселі? От чудово!
 А тепер до праці знову.

7.Скринька народної мудрості

Поясни значення прислів'їв та приказок

Багато снігу-багато(хліба);
 Як у травні дощ надворі, то восени хліб у(коморі);
 Не той урожай, що в полі, а той, що в(коморі);
 Хліб-усьому(голова).

III. Поглиблення знань, умінь і навичок

Клоуз-тест

Цвіт папороті розцвітає...
 Князями простих людей називають у...
 Русалки-це...
 Календарно-обрядові пісні поділяються на...
 Останній сніп на жнивах прикрашали...
 Хто приходить в гості в пісні «Добрий вечір»?
 Доберіть синоніми до слова гаразди...

Вправа «Утвори пари слів»

Наш рід
 Рідна сім'я
 Велика народ
 Родовідне родина
 Українське дерево

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Інтерактивний конкурс «Поясни»

-Як ви гадаєте, чому звичаї та обряди є духовною культурою народу?

-Чому вважається, що від календарних циклів безпосередньо залежав побут наших предків?

-Як ви розумієте вислів: «Звичаї та обряди мають національний, чи етнічний характер»?

V. Рефлексія

«Незакінчене речення»

Закінчити речення: «Сьогодні на уроці...»;

а) ...я дізнався...Отже, я знаю...»;

б) ...я зрозумів...Отже, я знаю...»;

в) ...я переконався...Отже, я впевнений...»

г) ...я замислився...Тому я хотів би...»

VI. Оцінювання й мотивація навчальних досягнень

VII. Домашнє завдання

Опрацювати матеріал про головні календарні обряди українців, розрізнати й називати види обрядових пісень.

Записати календарно-обрядові пісні свого села.